

Lukács 50

Örökség, viták és értelmezések

Lukács György halálának 50. évfordulójára emlékezve az Eszmélet szerkesztősége körkérdést intézett baloldali értelmiségiek egy csoportjához: Hogyan értékeli Ön Lukács 1919-es kommunista fordulatát 2021-ben, halálának 50. évfordulóján? E fordulatot – szimbolikusan – a Taktika és etikában kifejtett nézetéhez szokták kötni, az ismert Hebbel-idézettel kapcsolva össze: „És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”

A beérkezett válaszokat az alábbiakban – a szerzők vezetékneve alapján – abc-rendben közöljük.

RICARDO ANTUNES*

Lukács, a 20. századi Galilei

A megemlékezés Lukács Györgyről halálának 50. évfordulóján újabb remek és méltó kezdeményezés az *Eszmélet* folyóirat részéről. A jelenlegi sötét korban, amikor a tőkés társadalmi anyagcsere újratermelési rendje (Mészáros – *A tőkén túl*) nemcsak pusztító, de egyenesen halálos, csak a legmegátalkodottabb – manapság járványként terjedő – struccpolitika vélheti úgy, hogy a Covid-19-pandémia a természettől való „elhajlásunk” eredménye vagy egy kínai laboratórium „találmánya”.

* Szociológus, Campinas Egyetem (Universidade de Campinas), Brazília.

Tekintve a méretét, fajsúlyát, eredetiségét és vitás aspektusait, Lukács életműve a marxizmus egyik legnagyobb 20. századi alakjává teszi őt. Ebben a korszakban a legerősebb megfogalmazások Lenin, Trockij és Rosa Luxemburg nevéhez fűződnek (a század legforradalmibb szakaszában), de hasonlóan nagy formátumú volt Gramsci és maga Lukács is.

Ebben a rövid írásban lehetetlen elemezni Lukács életművét és annak számtalan dimenzióját. Ezért itt csak néhányat emelünk ki a legjellemzőbb momentumok közül. Lukács az őszirózsás forradalom után csatlakozott a marxizmushoz és a kommunizmushoz. Romantikus és idealista filozófiai háttérből érkező fiatalemberré, aki korábban főképp esztétikai és etikai kérdésekkel foglalkozott, Lukács *testtel és lélekkel* belépett a Tanácsköztársaság forradalmi politikájába, hatott rá az orosz forradalom, Marx munkái, és főként Lenin tevékenysége, ami mélyen megérintette.

Ahogy Lukács megfogalmazta egy interjúban, amely *Gelebtes Denken* címmel jelent meg: „Mit tegyünk? – számomra mindig is ez volt a fő kérdés, és ennek a kérdésnek mind etikai, mind politikai vetülete van.” Ugyanezekben az interjúkban, utalva a korszak egyik legemblematikusabb munkájára, az 1919 januárjában kiadott *Taktika és etikára*, megjegyezte: „Ez a cikk volt a belső leszámolás, amely lehetővé tette a számomra, hogy belépjek a kommunista pártba.”*

A szilárd etikai érvek megfogalmazása – az emberiség védelmében a kapitalizmus nyomorúságával szemben – és a két forradalom politikai hatása hozta létre azt, amit Lukács életművében az egyetlen és igazi törésnek nevezhetünk: a materializmus és a forradalom üdvözlését. Ennek az időszaknak a legkifejezőbb intellektuális és politikai eredményeit találjuk meg Lukács *Történelem és osztálytudat* című nagyhatású művében (1923). Ebben Lukács kifejti radikális kritikáját az akkori hegemonikus marxizmussal szemben. Ez utóbbi megörökölte a Második Internacionálé ismertén mechanikus és sematikus nézőpontját, ami olyannyira ártalmasnak bizonyult a kommunista mozgalom számára. Lukács elmélete a tárgyasulásról – ami még Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* című munkájának megjelenése előtt keletkezett – megmutatta analitikai erősségeit, és ez a munka még ma is a leggazdagabb nézőpontot kínálja a proletariátus osztálytudatával kapcsolatban.

* George Lukács: *Record of a Life*. Edited by István Eörsi. London, Verso, 1971.

Azóta Lukács munkásságának kutatása megkísérelte ötvözni a szigorú analízist a sztálinista kor szovjet marxizmusát uraló dogmatizmus elvetésével. Itt nem tehetünk kísérletet ennek a komplex témának a kifejtésére,* de érdemes emlékeznünk, hogy Lukács *A fiatal Hegel* című munkája – amit 1938-ban, éppen Sztálin ellenforradalmának és a moszkvai pereknek az idején fejezett be – vázolta fel azt az elméletet, miszerint Hegel a dialektika mestere volt, s így elvetette a sztálinista dogmatizmust, amely a német filozófust a náciizmus előfutárának tekintette. Ezek a kérdések megjelentek *Az ész trónfosztásában* is (1952), ahol az egymástól elválasztott értelem és irracionalizmus fontos kérdés volt a marxizmus újráéledésével és a sztálinista marxizmussal való szembenállással kapcsolatban.

Most nem említve Lukács monumentális *Eszétikáját*, emlékeztetnünk kell utolsó, befejezetlenül maradt művének (és véleményünk szerint leggazdagabb reflexiójának) fontosságára. *A társadalmi lét ontológiája* kidomborítja Lukács eredetiségét és találó megfogalmazásait. Röviden: ennek a munkának köszönhetjük a felismerést, hogy Marx nem csupán a materialista dialektika egyedüli megalapítója volt, de ő volt a materialista ontológia első kidolgozója is, aki felvázolta az egyedülállóan emberi és társadalmi lény ontológiájának legfontosabb kategóriáit.

Ezen a módon Lukács elméletben mind a nyugati, mind a sztálinista pozitívizmust megcáfolta, és új, érzékletes utat nyitott a marxizmus újjáéledéséhez mind nyugaton, keleten, északon és délen. Az *Ontológiát* számos országban kiadták, ami jól mutatja erejét és létjogosultságát. A mű egyszerre zseniális és befejezetlen; eredményes, ugyanakkor hordozza azokat a korlátokat, amiket Lukács nem volt képes meghaladni.

A legnagyobb ilyen korlát – amit Mészáros István próbált bemutatni *A tőkén túl* című munkájában – Lukács teoretikus leragadása volt az egyetlen országban létrehozandó szocializmus sztálinista elméleténél. Ezt a nézőpontot számos marxista tette magáévá az 1920-as évek vége és 1930-as évek eleje óta (Troickij a kiemelkedő kivétel), és ez elkoptatta Lukács munkájának néhány elméleti és politikai formulá-

* Itt utalnék Lukács gondolatvilágának két kiemelkedő kutatójára, akiknek álláspontja igencsak eltér: Nicolas Tertulianra és Mészáros Istvánra. A maguk módján mindketten megmutatják, mennyire gyenge lábakon állnak a Lukáccsal szemben megfogalmazott kritikák e tekintetben.

ját. Bár az *Ontológiában* (I. kötet) Lukács kidolgozta annak a (szintén sztálinista) elméletnek a kritikáját, amely az orosz forradalmat egy „klasszikus modellé” tette, ennél messzebbre nem juthatott.

S éppen ezek miatt tisztelhetjük benne a 20. század Galileijét.

(Fordította: Lyublyanovics Kyra)

*

VIKTOR ARSZLANOV*

Miért küzd Lukács, Hamlet és az öregasszony egy Moszkva környéki piacról?

„És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?” De Isten helyezte-e oda a bűnt, Isten bujtott-e fel az akaratlan bűnre vagy az ördög? Ez a kérdés. „Hamlet egész életével és halálával azt a gondolatot sugallja, hogy a rosszat egy másik rosszal való megtorlással (tehát azonos szinten maradva) nem lehet kiirtani, hogy a büntető hatalom nem szabadulhat a romlott világ átkától, és csak úgy tisztulhat meg, ha vele együtt pusztul” – írta Mihail Lifsic, az októberi forradalom sorsára utalva. De igazuk van-e azoknak a mai oroszországi rendezőknek, akik James Joyce nyomán Hamletet gyilkosnak, minden baj okozójának ábrázolják? Sem Shakespeare, sem Goethe, sem Lifsic és Lukács nem így gondolták. Miért?

Mindannyian elfoglalunk valamilyen helyet a társadalmi teremtés rendszerében. Azon a helyen, amelyet Lukács és Lifsic találtak maguknak, megjelenhetett Ivan Gyenyiszovics Alekszandr Szolzsenyicin elbeszéléséből, Fjodor Kuzkin Borisz Mozsajev *Eleven* című kisregényéből, Vaszilij Tyorkin Alekszandr Tvardovszkij poémájából. Ezek az irodalmi hősök nem magányosan léteztek, és az általuk létrehozott informális közösség nem volt se fasiszta, se rabló, se csaló, hanem elvtársi és spontán módon szocialista. A „szocialista” állam

* Filozófus, művészettörténész, Orosz Művészeti Akadémia (Moszkva).

által észrevétlenül és megbecsülés nélkül végzett közös munkájuk segítette a hozzájuk hasonló emberek megmenekülését a világ legkülönbözőbb országaiban. Természetesen az Ivan Gyenyiszovicsok milliói által megtermelt vagyont jelentős mértékben a pártbürokrácia javára osztották újra. De aljas hazugság azt állítani, hogy a bürokratikus újraelosztással az ügy be is fejeződött volna. A megtermelt értéktöbblet nagy részét azoknak a megsegítésére fordították, akik felemelték a fejüket, megvédték érdekeiket a világtőke nyomásával szemben; ipar és katonai komplexum létrehozására költötték, amely képes megvédeni az agressziótól a Szovjetuniót, Kínát, Kubát, meg Vietnámot... És a „kommunistának öltözött boltosok” (Mihail Lifsic) semmit nem tudtak kezdeni ezzel.

Mi történt Oroszországban 1991 augusztusában? A legfőbb eredmény azoknak a „helyeknek” a megsemmisítése, amelyeken a pártbürokráciától függetlenül vagy éppen annak ellenére, megjelenhettek olyan emberek, mint Ivan Gyenyiszovics és Fjodor Kuzkin.

Ivan Gyenyiszovics helye a koncentrációs tábor, Fjodor Kuzkiné pedig a romos sztálini falu lenne? Vitathatatlan tény. Ugyanakkor ma másféle tények mutatkoznak meg – véletlenszerűek, de mély jelentéssel bírók. A napokban a Moszkva melletti Isztra városában ribizlit áruló idős nő, a háborús veterán, Zsirinovszkij arcába vágta: „Nincs már helyem... hova jutottunk? Csak a család van! Mindent eladtak – egyetlen vállalat sem maradt!” Ő meg erre: mindenről a kommunisták tehetnek – és pénzt vett elő degeszre tömött tárcájából. A felháborodott öregasszony nem vette el tőle a pénzt. A leforrázott demagóg visszakozásra kényszerült: azon a helyen, ahol ez a nő volt, nem működött a jól bevált demagógia és az alamizsna.

Lukács azt mondta, hogy jobb fogolynak lenni egy szocialista lágerben, mint professzornak egy burzsoá egyetemen. A professzorok és „reális figurák” számára Lukács szavai bájos paradoxonnak, kazuisztikának látszanak, de Ivan Gyenyiszovics és ez az öregasszony, szerintem, pontosan értették volna.

Lukács és Lifsic nem törődtek a lelkük megmentésével, az életüket adták azért, hogy „a hely”, amelyről szó van, az Ivan Gyenyiszovicsok közös erőfeszítésével ne a lágerben, hanem a szabad munka és a szabad gondolat társadalmában jöjjön létre. Sajnos nem sikerült. Ugyanakkor Ivan Gyenyiszovics létezett, ahogy Vaszilij Tyorkin is, megváltoztatták a bolygó erkölcsi klímáját, és ezt a tényt semmi nem döntheti meg. Ez az idős nő a tanú rá a Moszkva melletti kisváros piacán.

Lukács György és akiknek nem kell

Lukács György „hirtelen jött” politikai elköteleződését már a kortársak is értetlenséggel és teljes megrökönyödéssel fogadták. Szerb Antal egyenesen „lélektani rejtélyt” emlegetett ezzel kapcsolatban.*

Azóta nagyot fordult a világ. Mára odáig jutottunk, hogy Lukács kommunista fordulatát (és ennek ürügyén egész monumentális életművét) gyakorlatilag kriminalizálni próbálják. Jellemzően persze azok, akik egy sort sem olvastak tőle...

Éppen ezért nem is lehetne aktuálisabb a kérdés: miként értékelhető ez a fordulat?

Megfontolandó mindenekelőtt, hogy egyáltalán mennyiben tekinthető érvényesnek a „fordulat” szó használata Lukács 1918–19-es, életre szóló politikai-világnézeti elköteleződésére. Ő maga idős korából visszatekintve közismereten a kontinuitás mozzanatát hangsúlyozta. Ha mindezt figyelembe véve elfogadjuk teória és praxis egységének a lukácsi életműben mindvégig kötelezően jelen lévő alapelvét, akkor erre az elköteleződésre a „megélt gondolkodás” jegyében úgy is tekinthetünk, mint saját voltaképpeni politikai filozófiájának reprezentációjára. Merthogy Lukácsnak az 1910-es években formálódó és az évtized végére alakot öltő politikai filozófiája volt az, amely politikai elköteleződését meghatározta, nem pedig fordítva. Innen nézve pedig valóban nincs éles váltás az életműben.

Számomra ezért az eredeti kérdés inkább így vetődik fel: mit gondolna, mit tenne ma Lukács György, ha élne? Mindenekelőtt nagyon ismerős lenne számára a szituáció. Ma ugyanúgy, mint bő száz évvel ezelőtt, hamis alternatívák csapdájában vergődik az európai ember. Jól ismert a kései Lukács frappáns jellemzése az első világháború okozta krízisből kiutat kereső „írástudók” helyzetéről: „Amikor ebben az időben érzelmi állásfoglalásom tudatosítására törekedtem, körülbelül a következő eredményre jutottam: a központi hatalmak előreláthatóan legyőzik Oroszországot; ez a cárizmus bukásához

* Filozófus (Budapest).

** Ld. Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, Magvető. 1991. 488.

vezethet: eddig a dolog rendben van. Van bizonyos valószínűsége, hogy a Nyugat győz Németország ellen; ha ez a Hohenzollernek és a Habsburgok bukását eredményezi, ugyancsak egyetértek. De akkor felmerül a kérdés: ki ment meg minket a nyugati civilizációtól?*" És hol tartunk most? Az egyik oldalon a politikai korrektségbe beleszédült liberalizmus önmagukat felkent papjai, a másik oldalon az illiberalizmus konjunktúralovagjai kínálják identitáspótlékaikat a politikai piacon. Ennél hamisabb alternatívát elképzelni is nehéz volna ... Joggal tehetné fel tehát a korántsem költői kérdést Lukács György: hova álljanak a belgák?

Van azonban egy lényegi különbség is a két korszak között. Egy évszázada a világháborús kataklizmával valódi perspektívák nyíltak meg a társadalmat ténylegesen átalakítani törekvő politikai mozgalmak előtt. És éppen ez a tény az, ami különös jelentőséget kölcsönöz az előbbi tézisemben foglaltaknak, vagyis hogy Lukács a látenszen már létező politikai filozófiájához kereste a megfelelő politikai praxis lehetőségét, nem arról van tehát szó, hogy az általa választott politikai mozgalom elvárásaihoz igazította volna utólagosan a politikai filozófiáját. (Máskülönben kommunista elkötelezettsége valóban egy teljességgel esetleges „fordulat” lett volna.) Az itt felmerülő – és Lukács által ekkoriban rendkívüli mélységgel bemutatott – erkölcsi dilemmák alapját pedig az képezte, hogy az első világháborút követő „kivételes állapot” nyújtotta lehetőséggel nem pusztán a radikális baloldali programok képviselői kívántak élni, hanem a születőfélben lévő szélsőjobboldali mozgalmak alapítói és vezetői is.

Mi jellemzi ezzel szemben a jelenkort? A lehető legrosszabb kombináció: a szélsőjobboldal ma ereje teljében van, köszönhetően annak is, hogy a *mainstream* európai baloldal az elmúlt évtizedekben kollektív harakirit követett el – mindeközben a fennálló társadalmi viszonyok megváltoztatása *mintha* végleg lekerült volna a napirendről. Talán nem szükséges részletesen ecsetelni, ilyen körülmények között mekkora tere maradna egy lukácsi típusú elköteleződésnek – mint ahogyan azt sem, hogyan viszonyulna Lukács a manapság megképződő politikai alternatívákhoz ...

Pedig Lukács életútja az értelmiségi lét paradigmájának megtestesítője volt. Mondhatnánk: mintaadó. (Lukács szerénységére jellemző

* Lukács György: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika – A regény elmélete*. Budapest, Magvető, 1975. 479.

persze, hogy ő maga számos önéletrajzi megnyilvánulásában saját magát egy már létező értelmiségi paradigma egyik képviselőjének tartotta, noha valójában életútjával ő egymaga teremtett egy tipikus értelmiségi paradigmát.) Ami azonban az értelmiség mai létállapotát illeti, arról Szalai Erzsébet nyomán elmondhatjuk: „Az értelmiség soha nem volt annyira labilis, szerep- és identitászarvas, mint jelenünkben.”*

Ezért Lukács György ma nem aktuális.

A mai korszellemnek nem kell Lukács György.

De ez nem Lukács Györgyről, hanem a mai korszellemről árul el nagyon sokat...

*

KALOUS ANTAL**

Eszmetörténetileg

A felvetés alapjául szolgáló idézet előfeltételezi, hogy Lukács ekkoriban a polgári sajtó álhíreinek hatása alatt állt. A beállítás ugyanis „bűnnek” titulálja a marxisták küzdelmét a szélsőjobboldal ellen, ez két dolgot feltételez kimondatlanul: 1) a cselekmények *egyoldalúak*, vagyis a jobboldal úgymond „fegyvertelen”, „passzív”, „kiszolgáltatót” a plebejus „csőcselék” elvont, „doktrinér” „ideológia” nevében elkövetett „terrorizmusával” szemben. Ezt cáfolják a történelmi tények, melyek szerint az orosz polgárháborút a polgári oldal terrora indította be. Még az a kontextusból kiragadott módon is előszeretettel idézet mondat, „A fehérterrorra vörös terrorral válaszolunk!” is felmutatja egy *kétoldalú* társadalmi konfliktus fegyveressé éleződésének dialektikáját. Elmondhatjuk, a népi „vörös” rész szemszögéből önvédelemről van szó. Azt megkövetelni, hogy a társadalom 90+%-a, akik áldozatai voltak a félféudális-félkapitalista cári önkényuralomnak és a kasztos elmaradottságnak, csendben tűrjék a fehérgárdisták erőszakos resta-

* Szalai Erzsébet: *Hatalom és értelmiség a globális térben. Tanulmányok és publicisztikai írások 2015–2018*. Kalligram, Budapest, 2018. 151.

** Történész PhD-hallgató, ELTE (Budapest).

urációs kísérleteit, hogy a liberális Ideiglenes Kormány visszavegye a felesleges háborúba az országot és annak népét – önkényes és tudatlan extrémisták sötét akarnoksága. Ha a népnek megadjuk az önvédelem jogát (amint megtagadni tőle a par excellence *totalitárius* lépés, és az „antitotalitárius” antikommunisták pontosan abba a kihívóan érzéketlen, jogfosztó magatartásba helyezkednek, amelyet ők oly szívesen tulajdonítanak ellenségeiknek), akkor nem vethetünk követ a lakosságra, amely a „vörösteror” képében *visszalött* az addig akadálytalanul vérengző ösfasisztákra. 2) Hogy akár a cári rendszer, akár az élősdli liberális körök politikája „hibátlan” volt, és pusztán „ideológia” volt a lakosság a fehérgárdisták elleni harcának háttérében. Ismerni kell a cárizmust és „Véres Miklóska” gazdasági, katonai és nemzetiségi politikáját, hogy tisztán lássuk, 300 év véres önkényuralma feletti lakossági düh öltött testet abban, hogy a plebejus elemek megragadták az alkalmat a kasztos freakshow, a társadalmiság torz paródiája megszüntetésére. A parasztság 90%-os gyermekhalandósága, az analfabetizmus, az idénymunkások éhbéres kiszigerelése, a nemzetiségek és felekezetek hátrányos megkülönböztetése, nyelvek kategorikus betiltása, a hatóságok fellépésének korrumpálása, a forradalmat megelőző 100 év során 50 éhínség hullám, a parasztság földtől megfosztása, a feszültségek levezetésére a zsidópogromok és a japán háború – mindezek félreismerhetetlenül mutatnak fel egy olyan társadalmat, amelytől szabadulni kellett. Nem a marxisták szava indította el a forradalmat, mert az korábban csak marginális munkásrétegekhez juthatott el, viszont a marxista elem *későbbi* megerősödése mentette meg a forradalmat a mahnoista és kronstadti bűnözés pusztító hatásától, gerincet adott a népnek, és győzelemre vitte annak zászlaját. A nép nem „ideologikus” szavakért, délorosz kisnemesek kimagasló analitikus képességeiért állt a bolsevik oldalra, hanem kézzelfogható, életközeli célokért: munkáért, lakhatásért, megélhetésért, földért, a nagyorosz sovíniszta idiotizmus, az ókori klerikalitás és a „kozák” visszaélések ellen.

Lukács 1918-as írása mindezekről teljesen tájékozatlanul keletkezett, a polgári sajtó dezinformációs hatása alatt; síró apologetikája ezért mentegetőzik mesebeli „bűnök” miatt. Lukács maga egész élete során tett említéseket a sajtó terjesztette előítéletekről, szomorú módon ma sokan az ő személyes „tanúságtételévé” ferdítik.

A kísértet

„A fűnyírógép (odakint)
Villanyborotvám (odabent)”
Tandori Dezső: *Kant-émlékszaj*

„Nézze, ha nem vagyok ott,
akkor akár fel is köthetnek.”

Lukács György

Hipotézis: Lukács György 1918–19-ben semmiféle filozófiai fordulatot nem hajtott végre. Ami történt, az filozófiájának *belső átrendeződése*. Másképpen megfogalmazva: Lukács „megtérése” a bolsevizmushoz *nem fordulat* a szó filozófiai értelmében, hanem szervesen, bár nem problémamentesen következik Lukács addigi filozófiai fejlődéséből.

Segédétel: Lukács György egész fiatalkori filozófiája „végsőkép-
pen” Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődésének* köpönyegéből bújt elő.

Bizonyítás helyett álljon itt két idézet, amely megmutatja a bizonyítás irányát, melyet jelen sorok szerzője *készülő könyvében* – munkacíme: *A lényegi élet kísértete*, alcíme: *Az eszme skizofréniaja* – kíván a maga teljességében bemutatni.

Idézet 1.: „Élőszóban kellene megpróbálnunk az állam (és az objektív szellem többi képződményével) kapcsolatban nézeteinket közelíteni egymáshoz. Ha Ön azt mondja: az állam a magunk része; ez helyes. Ha azt mondja: az állam a lélek része, ez nem helyes. Mindaz, amivel valamilyen kapcsolatba kerülünk, önmagunk egy része (még a matematika tárgya is), de ez a Magunk, amely (az ész szintetikus funkciójának értelmében) »megteremti« és ezzel eloldthatatlanul magához kapcsolja ezeket az objektumokat, *absztrakt*, metodológiai fogalom, és az így létrejött objektum részesedése magunkból metodológiai viszony, amely csak a metodológiai szféra immanens területén érvényes. A dolog ott válik hamissá, hogy ezt a Magunkat a Lélekkel váltják fel, ami által, mivel a szubjektum minden *szubsztancializálása*

* Esztéta, kritikus, MTA Könyvtár és Információs Központ (Budapest).

a megfelelő objektum szubsztanciálissá válását jelenti, a »képződmények« dologszerűvé és metafizikáivá lesznek. Metafizikai realitással pedig *csak* a lélek rendelkezik. Ez nem szolipszizmus. Éppen az a probléma, hogy megtaláljuk azokat az utakat, amelyek lélektől lélekig vezetnek. Minden egyéb *csak eszköz*, ami valamire szolgál. Azt hiszem, hogy nagyon sok konfliktus eltűnne, ha elérnénk ennek a szférának a levezetettekkel (egy etikailag elsajátított intézményből következő jogokkal és kötelességekkel) szembeni abszolút elsőbbségét, persze nem azért, hogy az életet teljesen konfliktusmentessé tegyük, hanem azért, hogy csak abból legyen konfliktus, ami választót elé állítja a lelket. Egyáltalán nem tagadom, hogy vannak olyan emberek, akiknek a lelke – legalábbis részben – elfogadja az objektív szellemhez és képződményeihez való viszonyt. Én csak az ellen tiltakozom, hogy ezeket a viszonyokat normatív lényeginek tekintik és azzal az igénnyel lépnek fel, hogy *minden egyén* ehhez kösse lelkének sorsát. (Ezért tekintem a valaha létezett legaljasabb rabszolgaságnak a modern általános hadkötelezettséget.) Ezért nem látok Ropsinban sem – dokumentumnak, nem műalkotásnak tekintve – körtünetet, hanem az első etika (a képződményekkel szembeni kötelességek) és a második etika (a lélekkel szembeni kötelességek) közötti konfliktus új megjelenési formáját. A rangsor mindig sajátos dialektikus módon bonyolódik, amikor a lélek nem önmagára, hanem az emberiségre irányul a politikus embernél, a forradalmárnál. Itt – a lélek megmentéséhez – éppen a lélek feláldozása szükséges: egy misztikus etika alapján kell kegyetlen reálpolitikussá válni, és megsérteni az abszolút parancsot, amely nem a képződményekkel szembeni kötelezettség, a »Ne ölj!« parancsát. Legbenső magvában ez mégis ősrégi probléma, amelyet talán Hebbel Juditja mond ki a legélesebben: »és ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé bünt helyezett volna – mi vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?«

Lukács György levele Paul Ernsthez, 1915. május 4.

Idézet 2: „A forradalom etikája

1. szabad-e föláldoznom magam? (kanti szemszögből [?])
2. Judith: a) kicsoda Isten?
b) mi az, hogy tett?

A bűn nyilvánvaló: csak akinek *a számára* ölni bűn, annak szabad ölnie.

3. az etikai minimum követelménye,
4. a politika problémája: etikailag transzcendálni, politikailag cselekedni.

5. absztrakt jóság (az emberiség szeretete: Lucifer és Parakleitosz. Csernyisevszkij a részvétről. [Masaryk II. 48.]
6. az örök béke mint eszmény; ám eltérni csak egy kívánatos állapotot szabad. Probléma: van-e erkölcsi értelme a világ külső átforgatásának (Marxnak mint prófétának a tragédiája) [?] Az etika viszonya a jehovaihoz,
7. a hit evidenciája a) a doktriner nem-tudása, b) a *credo quia absurdum*ban rejlő tudás (eretnekek),
8. a szubsztancia visszahúzódása az objektív szellemből; a hazugság eleste. Mihajlovszkij: »a személyes felelősség érzése saját társadalmi pozíciónk miatt.« (Masaryk II. 172.) Ebből: a forradalom mint kötelesség (Marx),
9. lehetetlen büntetlenül cselekedni (de a nem-cselekvés is cselekvés = *bűn*). A jehovai elismerése (Tolsztojjal szemben). A »saját« *bűn* (a tisztaság föláltozása),
10. egészen prózai (Bolutow mint romantikus 232.). Nekünk nem adatott meg a tudás 133., 247., 339.”

Lukács György: *Dosztojevszkij jegyzetek*, R/c. 1914–1915

Q.E.D.

*

KRAUSZ TAMÁS

Tertium datur

Máig megviseli a filozófiai széplelkeket és szépelgő intellektueket, hogy egy bankár gyermeke, aki melleleg a XX. század egyik legnagyobb filozófusa lett, 1918 őszén a kommunista forradalom, az orosz proletárforradalom „világfelszabadító” ügyéhez csatlakozott. Ezt 70 évvel később, 1989-et követően – egy újsütetű liberális manírban, nem is szólva konzervatív-nacionalista hangvételről – már pusztán csak a „véres diktatúra” prológiaként értelmezik (mintha csak össze akarnák keverni a „kommunizmust” a nácizmussal, a fasizmussal). Ebben az összefüggésben tipikus kihívás a jeles filozófus, Vajda Mihály – a 90-es évek elején a *Beszélő*ben (6. évf., 5. sz.) megjelent – értelmezése.

Lukács, aki a történetiség módszerének és elméletének német iskoláját járta ki, beleértve természetesen Marxot, pontosan tudta már 1918-ban, hogy az imperialista világháború a „tökéletes bűnösség” korszaka. Éppen ezzel szemben keresett valamiféle „megváltó” alternatívát: rábukkant az egyetlen végiggondolt alternatívára, a „kommunizmus” forradalmi praxisára, amely Oroszországban öltött politikai formát. A történelem persze megbonyolította a filozófus dolgát (is).

Lukács felismerte, hogy egy történelmileg kikerülhetetlen alternatíva körvonalazódik: a véres diktatúrának csak véres diktatúra képes ellenállni. A fasizmus, a náciizmus mint a „tökéletes bűnösség korának” újabb kiadása az ellentmondást még inkább felszínre hozta. Mindezzel opozícióban – példaképpen – a „megigazult” francia történész, F. Furet, még az 1990-es évek elején – a kommunizmustól éppen búcsúzva – cinikus-provokatív módon „demokratikusnak” nevezte a világháborút: „a népek választottak”. Sztruve – az egykori orosz „legális marxista” – már 70 évvel korábban, immár liberálisként Gyenyikin tábornok „propagandaminiszterévé” avanszált a maga antibolsevista meggyőződésének megfelelően. Tulajdonképpen Furet-nél őszintébben és helyesen látta: Leninnel szemben csak Gyenyikin és Kolcsak az alternatíva.

A filozófushoz éppen az lett volna méltatlan, ha képtelen lett volna a különbségtételre. Ma két „mozzanat” a legnépszerűtlenebb Lukács „választásában”, egyrészt, hogy képes volt különbséget tenni a sztálinizmus és a szocializmus között, másrészt, hogy felismerte: végső soron a kapitalizmus népiértés nélkül nem tartható fenn.

Lukács számára a *real existierender sozialismus* sem volt azonos a GULAG-gal, noha ő maga néhányszor csak a véletlennek köszönhetően kerülte azt el. Eretneknek számító gondolatai mellett két *győzelmet* mindig magáénak vallott: az egyik a náciizmus legyőzése, a másik, hogy a „reálszocializmus” tíz- és tízmilliók kulturális felemelkedésével, egy új szocialista művészet és irodalom megjelenésével párosult. A *tökéletes ellentmondások* kora – valójában ő ennek volt a filozófusa. Lukács miért ragaszkodott a kommunista párthoz? Nem pártmániától szenvedett, nem misztikus okok játszották itt a főszerepet: Lukács meg volt győződve arról, hogy a kommunista párt bukását egy retrogád, fasizmussal terhes új korszak követi. 1918-as döntését ezért sohasem bánta meg. Heller Ágnes egy késői írásában*

* Ami Lukács Györgyből maradandó. Online: <http://www.matud.iif.hu/2017/08/01.htm>

megadja – legalábbis részben – a kulcsot az értelmezéshez: Lukácsnak azért volt szüksége Marxra és Leninre, hozzáteszem, a kommunista pártra, „mert biztos tudás kellett a jövőről”. „A tökéletes bűnösség korszakát felváltja a megváltó forradalom”, a közösségi társadalom. A szimbolikus analógia, miszerint Lukács fordulatában a párt „a földi egyház” lett volna, és ő annak eretneke, mint Heller Ágnes és mások vélik, némileg félrevisz a történelemtől. Igaz, hogy eredendően a párt mint az osztálytudat szervezeti alakja, mint erkölcsi felhajtóerő jött számításba, ám Lukácsnak számos nem misztikus oka volt a fordulat megtételére. Már 1918-ban érzékelhetett abból valamit, hogy a weimari Németországban *in statu nascendi* megtermékenyült a kígyótojás, amelyből Hitler és a náciizmus kikelt mint a bolsevizmus és általában az antikapitalizmus történelmi alternatívája, s már látszott a népirtás eszköztudata, amellyel biztosítják majd a profitrendszer fennmaradását. Lukács azért ragaszkodott haláláig a párthoz, mert nem látott más antifasiszta és antikapitalista organizációt.

Méghogy a bolsevizmusnak nem volt etikája... Nevetséges. A „szabadságot halottakat” megtalálhatjuk minden antifasiszta ellenállás legelső soraiban Olaszországban és Franciaországban, Görögországban és Jugoszláviában, de mindenekelőtt a szovjet Vörös Hadseeregben... Halála előtt nem sokkal – „pártfeladatként” – a vietnámi háborúval és az amerikaiak délkelet-ázsiai népirtásával szembeni „békeharc” reprezentatív alakja volt: Lukács, a kommunista békeharcos, Angela Davis védelmezőjeként áll előttünk, miközben ezzel párhuzamosan az államszocializmus demokratikus, munkásönkormányzati átalakításának nemzetközi teoretikusa, egyszersmind a hazai „baloldali ellenzék” gyámja.

Nem mögöttünk, előttünk áll Lukács antisztálinista és antikapitalista öröksége. Vagy az örök sötétség.

*

Válasz az *Eszmélet* körkérdésére

A szerkesztőség körkérdése voltaképpen egy döntésre és egy döntésindoklásra kérdez rá. Maga a döntés megítélése, mai perspektívából, egyszerű. Az első világháború végén szinte erkölcsi követelmény volt fölvenni egy alternatívaképző oppozíciót – oly nagy és oly nyilvánvaló volt a baj. Egyetlen döntés következményei sem mérhetők föl azonban maradéktalanul, s minden döntésnek vannak olyan következményei, amelyek nemkívánatosak, s előre nem is kiszámíthatók. (Hegel, s nálunk József Attila, ezért számol a „szükséges véletlen” szerepével.) Mindazt tehát, ami 1918–19 után marxista szempontból valódi tévedésnek, hibának, problémának minősül, nem hatálytalanítja visszamenőleg a döntést. Legföljebb arra hívja föl a figyelmet, hogy a történelem alakulástörténete nem egyetlen döntés függvénye; az ember folyamatos döntéshelyzetben van, s ezt a folyamatos mérlegelést, nem lehet megspórolni. A másik kérdés, a döntés szubjektív indoklása, már kevésbé egyértelmű. Egyrészt minden ember minden döntése a saját, előzetesen adott gondolkodástörténeti kontextusában születik meg, a döntés ahhoz képest teremt új helyzetet, s az indoklás, ha őszinte, csak saját előzetes világára reflektálhat. A Hebbel-idézet karaktere azonban figyelmeztető jelzés; ebből a misztikából kellett (kellett volna) egy új, egyáltalán nem misztikus gyakorlatot megteremteni. Márpedig a modern kapitalizmus komplexitása oly nagy, hogy leváltásának programja is csak hasonló komplexitást föltételez – egyetlen, erkölcsi metaforával nem intézhető el. S itt a homályból előlép egy, látszólag technikai jellegű praktikus kérdés: a munkások empirikus osztálytudatának és a kapitalizmus leváltását irányító „élcsapatnak”, a pártnak a lehetséges és a tényleges viszonya. Ismeretes, Lenin (s maga Lukács György is) az „élcsapatban” látta a megoldást. Mások, például nálunk József Attila az empirikus osztálytudat meghatározó szerepét hangsúlyozta. A különböző munkáspártok (a kommunisták is, a szocdemek is, sőt az igazában már polgári „munkáspártok” is) oly sok és oly végzetes bakit produkáltak, hogy mai perspektívából

* Irodalomtörténész (Szeged).

könnyű az élcsapat-elvet sülyesztőbe küldeni. S az is tény, hogy az *ember önemancipációja*, ami nélkül a tőke logika végzetes érvényesülése fölszámolhatatlan, a bér munkások empirikus osztálytudatának valóságos dinamikája nélkül, ennek a tudatnak az ellenében nem fog realizálódni. De hogy az így keletkező ellentmondás áthidalható-e, s ha igen, akkor hogyan, az a ma legnagyobb politikai kérdése.

Az öreg Lukács egyszer azt mondta, az egészset valahol, valamikor, másképpen újra kell kezdeni. Az újrakezdésnek ez az igénye és hite példaszerű. Mert a kudarcok ellenére sem igazolja azt, ami igazolhatatlan, és aminek leváltása égetően szükséges, de amelynek módját nem sikerült megtalálnunk. A vereségekből föl kell állni. Az utakat keresni kell, ezt a munkát nem lehet megspórolni, és senki nem végzi el helyettünk. Ám a megalázottak és megnyomorítottak sorsát, amely világviszonylatban egyre nagyobb kiterjedésben érhető tetten, aktuálisan nem lehet levenni a szellemi élet „képernyőjéről”. Ezt a sorsot minél pontosabban, minél előbb érzékenységgel kell megragadni és fölidézni, hogy történeti bázisa legyen a reménynek. A valóság észlelésének érzékenysége és pontossága minden politikai gyakorlatnak sine qua nonja.

A globális kapitalizmus tömegtársadalma – már csak méreténél és komplexitásánál fogva is – egyszerre óriási intellektuális és *erkölcsi* kihívás, amelynek tanulságait a politikának integrálnia kell.

*

MICHAEL LÖWY*

Forradalom és erőszak

Lukács György „kommunista fordulata”, 1918–1919

1918 decemberében Lukács megjelentette *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írását, amelyben szimpatizál az orosz forradalommal, ugyanakkor bírálja a bolsevikokat egy erkölcsi, majdnemhogy

* Marxista, ökoszocialista szociológus, filozófus, École des Hautes Études en Sciences Sociales (Párizs).

kantiánus nézőpontból. Képtelen a diktatúra, a terror és elnyomás szentesítésére, és elutasítja a törekvést, hogy „az előző osztályok uralmát a proletariátus uralmára cseréljük”, amely szerinte olyan, „mintha Belzebub üzné ki a Sátánt”. Véleménye szerint „a bolsevizmus azon a metafizikai feltevésen alapszik, hogy a gonoszság jót szülhet”.

Mindazonáltal pár héttel később Lukács belépett a Magyar Kommunista Pártba. Olyan volt ez, mint egy vallásos megtérés, egy hirtelen jött megvilágosodás. A *Taktika és etika* című 1919-es írásban már igazoltnak látja az erőszakot, Borisz Szavinkov, egy orosz narodnyik regényéből merítve inspirációt. Szavinkov szerint a gyilkosság ugyan teljes mértékben bűn, de a felszabadítás érdekében mégis „el kell követni”. Itt jön be a képbe Hebbel Juditjának híres idézete: „És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”

Az erőszak témájának boncolgatása Lukács fiatalkori írásaiban lenyűgöző, ugyanakkor erősen idealista, metafizikus, már-már vallásos hangvételű elem. Körülbelül ugyanebben az időben írta Rosa Luxemburg a pamfletjét az orosz forradalomról (1918-ban vetette papírra, de csak 1921-ben jelent meg), amelyben ugyanezt a kérdést tárgyalja, bár sokkal konkrétabb, marxista alapokon. Határozottan támogatja a törekvést, hogy az uralkodó osztályok helyét a proletariátus diktatúrája vegye át, és elfogadja az erőszak szükségességét a proletariátus hatalmának megtartása érdekében. Ugyanakkor elutasítja az egyetlen párt diktatúráját, és a pluralista szociáldemokráciát tekinti célnak, elítélve a terrort mint a burzsoá hatalomgyakorlás eszközét.

Mit mondhatunk minderről 2021-ben? Che Guevara Latin-Amerika kapcsán egyszer azt írta, az erőszak – a gerilla hadviselés – csak abban az esetben legitim, ha egy reakciós elnyomó rezsimmel kell szembeállni. Ez sajnos ma a világ számos országára igaz. Hozzátenném, hogy az erőszak erkölcsileg védhető akkor is, ha egy demokratikus, forradalmi vagy népi hatalmat fenyegetnek erőszakos belső vagy külső ellenségek – mint látjuk ezt pl. az Iszlám Állammal harcoló rojavai kurdok esetében Észak-Szíriában, vagy Erdoğan félfasiszta rendszerében Törökországban.

(Fordította: Lyublyanovics Kyra)

*

Demokratikus keretek között az emancipáció felé, Lukács György nyomdokain

Lukács egész életében az volt talán a legfontosabb motívum, hogy az emberi emancipáció marxi gondolatát továbbvigye, és segítse annak gyakorlatba való átültetését. Az emancipáció itt a minden elidegenedéstől és eldologiasodástól mentes, tökéletesen felszabadult, autonóm, kreatív és spontán alkotótevékenységnek szentelt életforma feltételeinek megteremtésére vonatkozik. Ez összekapcsolódott nála a további megfontolással, hogy a marxizmustól elszakíthatatlannak vélt bizonyos etikai motívumokat és dilemmákat. A körkérdésben szereplő idézet is tulajdonképpen erre utal. Lukácsnak az ezzel kapcsolatos megnyilatkozásai az emberi emancipációt mint végcélként állítják be olyan etikai eszményként, amely minden mást felülír és amely a végső kötelezettségeket támasztja velünk szemben. Nevezetesen: mindent meg kell tennünk az emancipáció valóra válásának érdekében.

Úgy tűnik továbbá, hogy ez az erkölcsfilozófiai alapvetés bizonyos szempontból erőteljesen következményetikainak nevezhető motívumokkal kapcsolódott nála össze: mi az az ár, amit még hajlandóak vagyunk megfizetni azért, hogy az emancipáció megvalósulását elősegítsük. Lukács szerint a „hétköznapi”, polgári morál normáinak áthágása nem nagy ár azért, hogy elősegítsük a polgári, tőkés, elidegenült társadalmi állapotok meghaladását. Ennek szellemében Lukácsban sokáig éltek olyan megfontolások, melyek szerint az emancipált emberi állapot elérhető diktatórikus eszközökkel, és a „hétköznapi”, polgári morál normáit nem éppen feltétlen iránytűnek tekintő hatalomtechnikai manipulációkkal. Mindez szükséges rossz a végső jó, a legfőbb célnak tekinthető emberi emancipáció elérésének útján.

Ebből a szempontból is érdekes, tanulságos a Max Weberrel 1920-ban (nem sokkal Weber halála előtt) folytatott utolsó levélváltása, amikor Weber a bolsevizmustól óvta Lukácsot, mondván, „ez az egész társadalmi kísérlet legalább 100 évre alá fogja ásni a demokratikus

* Filozófus, esztéta, Budapesti Gazdasági Egyetem.

szocializmus ügyét”. Száz év távlatából úgy tűnik, inkább Webernek, mint Lukácsnak volt igaza e tekintetben. Ezt Lukács maga is kezdte belátni élete vége felé, amikor a szocializmus demokratizálódásának lehetőségeiről tündökött. A Lukács halála óta eltelt ötven év inkább – újra és újra – azt látszik igazolni, hogy nem, nem tudjuk magunkat „keresztülhazudni az igazságig”. Az idős Lukács kezdte ezt maga is egyre világosabban látni. A mi feladatunk az, hogy ne adjuk fel az emberi emancipáció ügyét és az eldologiasodás és elidegenedés elleni küzdelmet – de ezt muszáj alapvetően demokratikus módon és keretek között lefolytatnunk; még akkor is, ha a küzdelem sokszor kiegyenlítetlennek tűnik. Az elidegenedés és eldologiasodás erői ugyanis sokszor nem tartják be a játékszabályokat. Következmeny- etika helyett felelősségetika, és végig a demokratikus keretek között mozogni – Lukács után, a lukácsi örökséget átvéve és folytatva, ezek kellenének hogy legyenek, szerintem, az emancipációért folytatott küzdelem jövőbeli alapelvei.

*

MESTERHÁZI MIKLÓS*

Bőbeszéd

Válasz az *Eszmélet* körkérdésére

Zavarba ejtő kérdés. Zavarba ejtő, mert mintha ott bujkálna mögötte (vagy csak én érzékelem így?) a Lukács figuráját kísérő kaján kommentár (közvélekedés), hogy tudniillik jobban jártunk volna mi, az utókor, és jobban járt volna Lukács is, ha az lesz belőle, aminek ígérkezett, és aminek az eshetőségéről olyan lefitymálóan emlékezett meg a *Megélt gondolkodásban*, „»érdekes«-excentrikus heidelbergi magántanár”, és nem kötelezi el magát hebehurgyán a forradalom meg Marx mellett. Zavarba ejtő, mert nem gondolom, ellentétben a pályájára visszatekintő Lukáccsal, és talán ellentétben azzal is, ahogy Lukács annak idején látta a dolgot, hogy ifjúkori útkeresései mind

* Filozófus, filozófiatörténész (Budapest).

zsákutcába torkolltak volna. („Itt világosan látható a zsákutca”, ezzel a mondattal zárul az esszékorszakot tárgyaló pár oldal a *Megélt gondolkodásban*.) Vagy legyen, talán zsákutcába torkolltak, de kit érdekel, *A regény elmélete* attól még ragyogó munka, kevés írás volt nagyobb hatással az esztétikai gondolkodásra, mint éppen ez, és semmi kifogásom nem volna az ellen, ha heidelbergi magántanárként kikerül Lukács keze alól még néhány olyan pompás darab, mint, mondjuk, a Balázs Bélának szentelt kötet pár oldalas meseteóriája. De akárhogy is, a fordulat után Lukács megírta a *Történelem és osztálytudatot* (amelyet mély rokonság fűz *A regény elméletéhez*, és, megjegyzem, Lukács már 1919-ben sem írt butaságokat, el kéne olvasni), és a *Történelem és osztálytudatról*, akik amúgy anafilaxiás sokkot kapnak Lukácstól, annyit azért azok is el szoktak rebegni, hogy a kevés olyan mű egyike, talán az egyetlen, amelyik a marxizmus Marx utáni történetében komoly kontribúció volt a filozófiához mint olyanhoz. Ami bóknak hangzik, de egyrészt pontatlan, mert hát mit is kellene kezdenünk akkor, mondjuk, a frankfurtiakkal, másrészt meg nem bók, érzékelhető benne a fenntartás, hogy azért amiről Lukács a könyvben beszél, marxista belügy, épeszű ember csak maszokban-kesztyűben piszkál bele. Holott, képelem én, valami meggondolandóbbról szól az 1923-as könyv, és nem is csak, mert döntő impulzust adott a tudásszociológia akkoriban született diszciplínájának, és mert, akárcsak *A regény elmélete*, mély nyomott hagyott a XX. század esztétikai gondolkodásában, vagy mert a központi tanulmány filozófiatörténeti vázlata megérdemelné a sorról sorra haladó értelmező kommentárt (© Axel Honneth) stb. Hanem mert valami olyasmiről szól, amivel valamiképp mi is bajmóldunk, arról, hogy valóban aktorai vagyunk-e a saját cselekedeteinknek, vagy már rég döntött (végiggondolni sem tudott) alternatíváink felől valami, amit, minthogy a magától értetődőség látszatát ölti magára, még csak azonosítani sem tudunk, hogy lehetne-e az ember több mint kibic élete dolgaiban, meg hogy miben is áll a csorbítatlan élet. (Ha így ismerősebb a szövegből: eldologiasodás, kontemplativitás, szabadság.) Erről szól, bármilyen hülyén hangzik is, a *Történelem és osztálytudat* ama bizonyos utolsó tanulmánya, a „Módszertani megjegyzések a szervezeti kérdésről” is, „a marxista elmélet történetének egyik legrémesebb állításával” (© Márkus György) egyetemben is erről. (Ezért sem igazán üdvözlendő, bár nem érthetetlen, hogy a Lukács legfontosabb írásait paperbackben újra kiadó Aisthesis a *Történelem és osztálytudatból* csak a központi tanulmányt jelentette meg. A bolsevik pártfegyelem apoteózisa nyilván nem várá-

zsol elalvás előtt az ágyban olvasandó könyvet a *Történelem és osztálytudatból*, de nem érdektelen, ha meg akarja tudni az ember, mire megy ki a játék.) De ha a *Történelem és osztálytudat*ot hajlandó is elnézni a közvélekedés Lukácsnak, azért a későbbiekre nézve már magától értetődőnek számít, hogy jobb lett volna néki Heidelbergben maradnia. (Tegyük most félre, hogy abban a bizonyos mondatban Lukács „»érdekes«-excentrikus” magántanár voltról beszél, és ez az excentrikusság – amely őt végül is a marxizmushoz sodorta – rosszul passzolt a heidelbergi magántanársághoz, Max Weber nem véletlenül volt mérges Lukácsra, amiért ahelyett, hogy a habilitációs dolgozatán munkálkodott volna, *A regény elméletének* megírására adta a fejét, egy olyan nagyesszének a megírására, amellyel a megbízhatatlanság benyomását keltette Heidelbergben. Mellesleg: ha Heidelbergben nem is, Jénában – Korsch meghívására – Lukács örömmel lett volna professzor, ez a lehetőség azonban hamar kútba esett.) És valóban: az a Lukács, aki még a fordulattól számítva is csak 12 év tévelygés után találta meg végre igazi útját – bár ez voltaképp a 30-as években született megfogalmazás, a *Megélt gondolkodás* is visszahivatkozik rá –, finoman fogalmazva is: megkopott. Habár talán érdemes felidézni: világhírű gondolkodóvá Lukács igazán 1945 után lett a német klasszikáról, a francia, orosz, német realistákról írt tanulmányoknak köszönhetően (a *Történelem és osztálytudat*ot csak a 60-as évek fedezték fel újra), és talán érdemes felidézni azt is – sajnos nincs előttem a szöveg –, ahogy George Steiner ír róla (ha jól emlékszem, Lukács 70. születésnapja alkalmából), meg arról a szellemi ragyogásról, amely Lukács Belgrád rakparti lakásából árad. (Emlékezzünk meg róla: az a lakás bár még nincs elidegenítve, már be van szegelve.) És eltűnődve a dolgon, kicsit letéve megszokott szemüvegünket, tán láthatjuk akár úgy is, van valamiféle koherencia az életműben: a 30-as évek (és a későbbiek) irodalmi írásai is a csorbítatlan élet esélyein tűnődnek (ha az afféle megfogalmazások, mint hogy „a teljes ember fogalma mint az emberiség elé állított társadalmi és történelmi feladat”, elvagyorodni ingerelnek is). Furcsa munkamegosztással. Kollégái (mondjuk, Adorno) számára a marxista esztétikai gondolkodásban (habár erre a „kollégái”-ra Lukács fölvonná a szemöldökét) az esztétika a filozófiai gyász szerve (ezt J. Bernsteintől oroztam el), a gyászé a veszteségek fölött, amelyekkel a modernségért fizettünk, a széttépetség fölött, amely a dolgok racionálissá – az anyagi termelés önjáróvá, az uralom absztrakttá, az igazság tudományossá (stb.) – válásának fonákja volt, és amelynek a művészet gyogyírja lett és vesztese. Amit Lukács is pontosan tudott, erről szól

A *regény elmélete*, és mégis, a 30-as évektől mintha a makacsul – bocsánat a frivolitásért – a *Brian élete* záródalocskáját („Always look on the bright side of life”) füttyörészné: bár kommunistaként – gondolná az ember, legalábbis gondolják sokan (édes istenkém!) – mindenre átkot illetett volna szórnia, ami valahogy a polgári korszakra vall, Lukács a haladás vívmányairól papol, rációról, felvilágosodásról, eszményekről, csupa olyasmiről, ami persze (félreértés ne essék) a széttépettség tudatában fogalmazódott meg, de dacolni próbált vele. (Olvasd el, Nyájas Olvasó, a Lessing-tanulmányt!) Amit (megint csak: sokan vélik így, néha Ernst Bloch is) talán Lukács klasszicizmusa magyaráz. Vagy sem. „A XIX. század dicsérete” – bár ez csak afféle vélemény – talán csak (fékezett habzású) átírata volt annak a gondolatnak, hogy „a társadalom kommunista szellemű átalakítása” „mindenekelőtt annak az uralomnak a megszüntét jelenti, amelyet a gazdasági élet az egész élet fölött gyakorolt”, hatalomra juttatva „az ember öncélúságának eszméjét”, „az új kultúra alapgondolatát”, a „XIX. század klasszikus idealizmusának örökségét”. (Régi kultúra és új kultúra, *Internationale*, 1919. június 15., az idézetekben a szórendet a mondathoz igazítottam.) Örökség, amelyet az örökösnek sürgősen be kellene magolnia, ha egyszer legalábbis szeretnénk, ha igaz volna, hogy „a világnak régóta megvan az álma egy dologról, amelyről csak a tudatot kell megszereznie ahhoz, hogy valóságosan az övé legyen”. (Hogy Lukács formafogalma – félreértés ne essék, a fiatal Lukácsé – mekkora mozgásteret engedett volna Lukácsnak, ha kedve szottyant volna a formabontásra nem csak mennydörögni, azon magamnak is el kellene tűnődnöm, de ez itt, most mellékszál.) Hogy az örökös (a proletariátus, különös tekintettel a győzedelmesre) mire ment azzal, amit Lukács papolt, arra most inkább fátylat borítanék (hogy ő mire ment, azt tudjuk: hogy hülyének nézik), azt meg, hogy a felszabadult emberiség mit is gondol az örökségről és miért, nos azt – majd meglátjuk. A kérdés végül is úgy szólt, mi, az utókor, mire megyünk vele, csak hát erre a válasz nagyon kevésbé függ épp Lukácstól, sajnálom, sokkal inkább függ attól, az idő mennyire savanyította meg eszményeinket (vagy bennünket), szóval sokkal inkább függ a mi találékonyságunktól, meg attól, hogy előbb fut-e be a pályaudvarra a katasztrófa, hogysem meghúzzhatnánk a vészféket (ez egy gyengén sikerült Benjamin-parafrázis, de hagyjuk). Amit éppen nem amellettt gondolok érvnek, hogy fölösleges volna Lukácsot olvasnunk. Ellenkezőleg. Szóval kéretik Sterne intelmét megfogadni: „Kíméletesen tapodjatok hamvain, ti lángelmék, ki véletek volt lelkiekben rokon.” Ennyit talán illik megkockáztatnunk.

Kommentár Lukács György *Taktika és etika* című művéhez

Első pillantásra ez hegeli konstrukció. Az olyan politikai szerveződésnek, ami a dolgok jelen állását meghaladó célt tűz ki, mozgósítania kell „a társadalmi realitás *keretein belül*” már létező és azokat *tagadó* erőket. Egy forradalmi szervezet tetté fordítja azt a tagadást, ami már – vagy állandóan – jelen van a *Wirklichkeit*-on belül. Ahhoz, hogy felismerjük a tagadás erőit, a forradalmi pártnak tudnia kell, mik ezek. A hegeli világnézet szerint a tudás annak a tagadásnak a felismeréséből és kifejezéséből áll, ami folyamatosan arra tör, hogy a következő (magasabb) szintre emelje a *Geist*, a Szellem megvalósulását, realitássá válását.

Az azonban, ahogyan Lukács továbbvitte ezt a gondolatot, kapott egy „maoista” csavart: a valóságos (tőke-munka) ellentét forradalmi értelemben nem működik, hacsak a proletariátus mint osztály harca nem válik elsődleges aspektussá. Amíg ennek az ellentétnek az elsődleges aspektusát a hatalmában tartja, a tőke újratermeli saját uralmát. A tőke uralma alatt a reálpolitika érvényesül: az emberi jogok, a törvény, a polgári demokrácia, az állampolgári kezdeményezések, az identitások elismerése... Megtörve a tőke hatalmának kompromisszum általi újratermelését, a proletár osztályharc ezen az ellentétben belül nyitja meg annak lehetőségét, hogy a lehetségest elérjük.

Ha *szerkezeti* tekintetben vizsgáljuk ezt az ellentétet, nem látjuk a lehetőségét forradalmi fordulatnak. Az 1960-as években Maurice Godelier felvetette, hogy a tőke és a munka ellentéte újratermeli a kapitalista rendszert, és csak a termelési viszonyok és a termelőeszközök ellentmondása fog forradalmi helyzetet teremteni: a termelőeszközök olyan szinten közösségivé válnak, hogy elkezdik elpusztítani azokat a viszonyokat, amik a magántulajdon keretei közé

* Szociológus, filozófus, irodalomtörténész, Ljubljana Egyetem Bölcsészettudományi Kar (Szlovénia), baloldali politikai aktivista, az *Eszmélet* tanácsadója.

szorítják őket.* Nemrég tanúi lehettük Godelier tézise cáfolatának: egy forradalom által, ami nem történt meg. Az új információs és kommunikációs technológia hatalmas fejlődést hozott a termelőeszközök társadalmisításában, és megjelenésük számos optimista forгатókönyvet eredményezett. A működésük jogi szabályozása, hozzáigazítva a kapitalizmus jelenkori általános monopóliumaihoz, egyelőre blokkolja a rendszerellenes potenciált és csökkentette ezen eszközök lehetőségeit a társadalom átalakítására. Az új információs és kommunikációs technológiát megszelídítették, hogy egy újabb ipari forradalmat hozzon a kapitalizmus rendszerén belül, és így nagyban hozzájárul annak újratermeléséhez. Ennek az a tanulsága, hogy nincs technológiai determinizmus: a jogi-politikai beavatkozás az új technológiát a tőke szolgálatába állította.

Ha az ellentmondást a *folyamat* oldaláról nézzük, megláthatjuk a forradalom lehetőségét – és megérthetjük az azt blokkoló történelmi realitást. Az 1960-as évek elején az olasz „workerizmus” bevezette a megkülönböztetést a munkaerő technikai összetétele és a munkásosztály politikai összetétele között. A munkaerő technikai összetétele a munka tőkének való alávétettségének, rendszerbe foglaltságának következménye. Az állandó tőke mint technikai struktúra formálja a munkát és a munkásokat – a testüket, a tudatukat és az életüket. Ez Godelier tőke-munka ellentétében a reprodukív dimenzió. A munkások azonban visszavágnak. A harcuk osztályharc, mivel nem csak a munkaerő ellenállásáról van szó, ami csapdába esett egy adott történelmi-technológiai helyzetben. Ebben az értelemben az osztályösszetétel politikaiává válik, mivel kihat a munkások különböző, az őket a tőke uralma alatt tartó munkaviszonyok keretei között működő szektorainak újjászerveződésére. Azáltal, hogy megszünteti a munkásoknak a különböző szektorok eltérő technikai összetételéből – mint a tőke különböző uralkodási és kizsákmányolási formáiból – származó töredezettségét, a politikai „osztálykompozíció” a munkásosztály politikai egységét teremti meg, és megkérdőjelezi a kapitalista termelési mód dominanciáját. Ez a Lukács-féle „proletariátus osztályharca, ami önmaga célja és megvalósulása”.

* Maurice Godelier: *Système, structure et contradiction dans Le Capital. Les Temps Modernes*, 22/246. November 1966.

Mivel a munkásság osztályösszetétele meghaladja azokat a viszonyokat, amiket a munkaerő technikai összetétele előzetesen kijelöl, a tőkés osztály egy új technikai összetétel megvalósításán keresztül veszi fel a harcot a munkásosztállyal: új technológiákat vezet be és új formában szervezi meg a munkafolyamatot. A munkások számára ez csak azt jelenti, hogy a munkaerő új technikai összetétele megpróbálja megsemmisíteni a munkásosztály *korábbi* politikai összetételét. A munkásoknak elemezniük kell az új munkafolyamatot, mint az értéktöbblet termelésének új folyamatát – ez a kritikus mozzanat. El kell engedniük a korábbi politikai szervezetet – ez az önkritikus mozzanat. Végül meg kell szervezniük az osztályharc új módozatát – ez a politikaiosztály-alkotás mozzanata. A munkásoknak történelmi előnye lehet a tőkés osztállyal szemben, amennyiben sikerrel járnak a politikai osztály létrehozása terén.*

A munkásosztály létrehozása politikai tett, mivel a kapitalista termelési módok, vagy az értéktöbblet előállításának más, történelmileg létező konkrét társadalmi formái által meghatározott választóvonalakon átlépve hozza össze a munkásságot. Ennek megfelelően megsemmisíti a polgári ideológia gazdasági horizontját, és megteremt a saját horizontját, ami túlmutat az értéktöbblet tőkés termelési módján és az ennek megfelelő csereviszonyokon. Amikor meghaladja a bér munka viszonyait, egyszerre áll ellen mind a tőkés viszonyoknak, mind ezek specifikus megnyilvánulásának a munkaerő technikai összetétele formájában. A gazdasági ideológia lebontásával együtt lebontja az autonóm jogi-politikai szféra ennek megfelelő polgári ideológiáját és ennek megtestesülését a polgári államban és ennek apparátusaiban.

Lukács megmutatja, hogy a munkások osztályának megteremtése radikálisan politikai cselekedet: az uralkodás-kizsákmányolás létező

* Marx a *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című művében így írja le ezt a folyamatot: „A XIX. század szociális forradalma nem merítheti poézisét a múltból, hanem csakis a jövőből. [...] Proletárforradalmak viszont [...] állandóan bírálják önmagukat, folyton megszakítják saját menetüket, visszatérnek a látszólag már elvégzetthez, hogy megint újból elkezdjék, kegyetlen alapossággal gúnyolják első kísérleteik felemáságait, gyengéit és gyatraságait, úgy látszik, mintha ellenfelüket csak azért tepernék le, hogy az új erőt szívjon a földből s még nagyobb óriásként egyenesedjék fel velük szemben, mindig újra visszariadnak saját céljaik bizonytalan hatalmasságától, míg meg nem teremődik az a helyzet, amely minden visszafordulást lehetetlenné tesz, s a viszonyok maguk kiáltják: *Hic Rhodus – hic salta!*”

viszonyrendszerén belül hoz létre egy olyan „anyagi létezőt”, ami hozzátartozik annak történelmi körülményeihez, de idegen annak szerkezetétől. Lebontja az uralkodás-kizsákmányolás létező struktúráit azáltal, hogy radikálisan újszerű viszonyokat hoz létre (nem kizsákmányolás, szolidaritás, egyenlőség). Ez egyrészt azt jelenti, hogy a munkások harcának történelmi temporalitása más lényegű, mint a tőkés osztályharc temporalitása, másrészt azt, hogy a tőkés termelés forradalmi eltörlésére annak minden fázisában történelmi lehetőség van. Lukács elemzése szerint, amit az „operaisták” újragondoltak, a tőkés társadalom történelmi „fejlődése” és ennek különböző „fázisai” abból következnek, hogy a tőkés osztály megpróbál gátat vetni a munkásosztály megszerveződésének és késleltetni a forradalmat.

A jelen helyzetben két dolog tűnik fontosnak. A proletár osztály létrejöttének kritikus mozzanatát, a kizsákmányolás új fajtáinak elemzését gátolja a polgári ideológiai apparátusokban (egyetemek, kutatóintézetek, iskolák, folyóiratok, média) jellemző szellemi elnyomás. Az önkritikus mozzanatot pedig gátolja a hasonló ellenségesség a névleg „baloldali” pártok és szakszervezetek részéről, illetve ezek beintegrálódása a polgári parlamentarizmusba és a tőke által uralt társadalmi diskurzusba.

Ugyanekkor a tőke uralma most döntően jogi szabályozásokon és korlátozásokon (az EU jogi rendszere, az Európai Központi Bank, az IMF, a Világbank stb.), illetve katonai beavatkozásokon nyugszik. Ez azt jelenti, hogy a *Gesamtkapital*, az ösztőke, már visszavonult védvonalai mögé. A társadalmisított termelési mód legyőzte a tőkés termelési mód történelmi lehetőségeit. Fennmaradása érdekében a kapitalizmus most a jog eszközeivel és katonai intervenciókkal, vagyis nyers erő révén termeli újra önnön viszonyait. Ez biztos jele annak, hogy igennel válaszolhatunk Lukács kérdésére: „Eljött-e már az a történelmi pillanat, ami elvezet – vagy inkább elröpít – az araszolástól a cél megvalósításáig?”

(Fordította: Lyublyanovics Kyra)

*

Válasz az *Eszmélet* körkérdésére

Száz éve, amikor Lukács György nevezetes döntését meghozta a kommunista mozgalomhoz való csatlakozásáról, az emberek nagyon más világban éltek. Természetesen nemcsak a nyilvánvaló történeti különbségekre gondolok, hanem a korabeli és a mai kulturális és társadalmi körülmények radikális különbségeire.

1. Akkoriban a Lukács számára oly fontos világtörténeti perspektíva alkalmazása, a történelmi haladás lehetőségeinek azonosítása, értelmezése és elemzése számára a feltételek adottak voltak. Immár ötven éve rendelkezésre állt a fennálló társadalmi viszonyok tudományos igényű megértését szolgáló társadalomelmélet és az elfogadhatatlan viszonyok szükségszerű átalakításának forradalmi cselekvési programja. Létrejöttek a program megvalósítására kész politikai mozgalmak. A kiteljesedett bűnösség állapotában leledző modern világ válsága társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai összeomlással járt, s ennek nyomán a társadalmi fejlődés perspektívái valaminő politikai realitásként tűnhettek fel. A társadalmi viszonyok világtörténelmi perspektívába illeszkedő kommunista, forradalmi átalakításában való részvétel személyesen választható reális cél lehetett.

Ebben a helyzetben Lukács „kommunistává fejlődése”, mint életének legnagyobb fordulata, minden esetlegessége (személyes viszonyok, kulturális érdeklődés, művészeti preferenciák, filozófiai hatások stb.) mellett végső soron racionális döntések eredménye volt (amiként később meg is fogalmazta: a racionális – definíció szerint – a haladó alternatíva melletti állásfoglalás). Ez annak világos belátásán alapult, hogy a kommunizmus (s így a proletárdiktatúra is) a világtörténeti haladást képviseli. (Figyelemre érdemes, hogy Lukács élete végéig – nagyjából ötven éven át – minden történeti és politikai katalizma ellenére fenntartotta ezt az álláspontját.)

Mindazonáltal a történeti haladást szolgáló proletárdiktatúra szükségszerűen erőszakos hatalomgyakorlása és a csak ezáltal létrehozható kívánatos, haladottabb társadalmi viszonyok közötti ok-okozati ösz-

* Fizikus, filozófus, ELTE TTK Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék (Budapest).

szefüggés alapvető etikai és politikai kérdéseket vetett fel – és végső soron kétségessé tette a modern ész-használat, a modern racionalitás gyakorlatát is.

A körkérdésben szereplő Hebbel-idézet, valamint Lukács korabeli cikkeinek további súlyos erkölcsi dilemmái (keresztülhazudhatjuk-e magunkat az igazságig; illetve, hogy vannak tragikus helyzetek, „amelyekben lehetetlen úgy cselekedni, hogy bűnt ne kövessünk el”; valamint „ha két bűn között kell is választanunk, akkor is van még mértéke a helyes és a nem helyes cselekvésnek. Ez a mérték: az áldozat”; továbbá: „csak annak gyilkos tette lehet – tragikusan – erkölcsi, aki tudja, megingatlanul és minden kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között nem szabad” stb.) különféle formákban világosan megfogalmazzák a forradalmi cselekvésre vállalkozók „végső emberi tragédiáját”. Az erőszak alkalmazása és a bűnös gyakorlat messianisztikus felvállalását.

Ugyanakkor figyelemreméltó körülmény, hogy az erőszak és a bűnök közösségi jelenléte a modern társadalom, a modern élet, „hét-köznapi” gyakorlatának is – ideológiai okok miatt általában elfedett – integráns része. Ezzel Lukács nyilván ugyanúgy teljesen tisztában volt, mint a korszak intelligens megfigyelői: Franz Kafka, Iszaak Babel vagy József Attila. Ilyenformán észrevehetjük, hogy a messianisztikus forradalmi praxis működteti, de nem feltétlenül generálja az erőszakot, s elköveti, de nem feltétlenül okozza a bűnöket.

2. Ma olyan világban élünk, amelyben a korábbi világtörténeti perspektíva szertefoszlott, a történelmi haladás lényegében azonosíthatatlan, értelmezhetetlen és elemezhetetlen. Ötven éve rendelkezésünkre áll már Lukács *Ontológiája* is, de mégse vagyunk képesek korunk társadalmi viszonyainak tudományos igényű megértésére, és elérhetetlennek tűnik mai elfogadhatatlan viszonyaink átalakításának programját – akár csak érvényes módon megfogalmazni is. Lényegében nincsenek egy efféle program kimunkálására és végrehajtására alkalmas hatékony politikai mozgalmak. A kiteljesedett tanácsstalanság állapotában leledző késő modern (posztmodern) világ válsága társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai széthullással fenyeget, s ennek következtében a társadalmi fejlődés perspektívái elhomályosulnak, sőt reális perspektívának tűnik az egész földi világot pusztulással fenyegető klímakatasztrófa. Ezek nyomán feltámad a gyanú: a társadalmi viszonyok világtörténelmi perspektívába illeszkedő kommunista, forradalmi átalakításában való reménykedés vagy személyes részvétel ma csak irreális cél lehet.

Ebben a helyzetben Lukács racionális döntések eredményeként végbement „kommunistává fejlődésének” az értelmezése csakis mint történetileg bekövetkezett, a korabeli társadalmi és politikai viszonyok által determinált fordulatként lehetséges. Úgy tűnhet, ez ma már egy irreleváns, százéves esemény.

Mostanra ugyanis mindkét, Lukács számára fontos tényező radikálisan átalakult. Nincsen világtörténelmi perspektívából értelmezhető társadalmi haladás, és így értelmetlenné lett a haladás melletti állásfoglalásként felfogott racionalitás elképzelése. A XX. század válogatott szörnyűségei a modernitás kritikusi szemében mindkét elképzelést hiteltelenítették. Végzetes veszélyként azonosították a modern, elvont ész univerzális használatát, melynek során az ész azt képzelheti, hogy erőszakkal uralkodhat az élet felett is. Semmiféle racionálisnak tűnő társadalmi haladás igénye sem lehet univerzálisan érvényes, a társadalmi haladás és az ész-használat egyaránt csak szituációkhoz kötött lehet. Mindezek (a posztmodern álláspontok) nyilvánvalóan kívül esnek Lukács – végső soron modernista – társadalomfelfogásán.

A posztmodern álláspont értékrendjét befogadva azonban létrejött és az utóbbi harminc évben világszerte elterjedt az internet, amelynek használata ezt a beépített értékvilágot folyamatosan realizálja. Az internethasználat következtében kialakult (a természeti és társadalmi mellett) egy harmadik emberi létmód, az előbbiekre ráépülő hálólét. Így az emberi világ ma már e három összefüggő és kölcsönható létszféra komplexuma. Lukácsi szellemben a filozófiai feladat ma abban állna, hogy mindezt egy új világtörténelmi perspektívába illesztve, a történelmi haladás új lehetőségeinek azonosításával, értelmezésével és elemzésével próbáljuk megérteni.

Az efféle próbálkozásokból érthető, hogy a most formálódó emberi világban nem szűnik meg az egyes létmódok viszonylagos önállósága se. Így a természeti és társadalmi létmódok és egymáshoz való viszonyuk értelmezésében továbbra is hasznos például Lukács *Ontológiájá*nak tanulmányozása, de az is fontos, hogy ez nem elég, hiszen nyilván nem veszi figyelembe e szféráknak a hálóléttel való kapcsolatait. Ugyanígy meghatározó jelentőségű marad a társadalmi viszonyok kritikai elemzése és az elfogadhatatlan társadalmi viszonyok forradalmi átalakítására való törekvés. A kapitalizmus mai formái elleni forradalmi harc ugyanolyan indokolt lehet, mint korábban bármikor. Teljes mértékben indokolt lehet elkötelezett kommunistaként küzdeni a társadalmi viszonyok humanizálása érdekében.

Ugyanakkor az is teljesen világos, hogy ennek a küzdelemnek a feltételei ma mások, mint Lukács idejében. Nincs igazán elképzelésünk az új, komplex emberi világ jellegéről és működéséről. Nem nyilvánvalók az eltérő értékek szerint szerveződő társadalmi szféra és hálólét szféra kölcsönhatásának meghatározó részletei, azaz keveset tudunk arról, hogy a társadalmi viszonyok milyen mechanizmusok révén és milyen mértékben befolyásolják a hálólét jellegét és viszont. A korábbi erkölcsi dilemmákhoz társulnak újak is, például az, hogy hamis hírek és összeesküvés-elméletek révén vajon eljuthatunk-e az igazsághoz? Az internet-korszak olyan filozófusai és teoretikusai, mint Antonio Negri, Christian Fuchs, Nick Dyer-Witheford, vagy Andrew Feenberg Marx, sőt esetenként Lukács nyomán próbálkoznak átfogó filozófiai vagy tudományos elképzelések kialakításával, amelyek révén képesek lehetünk az egész új, komplex emberi létforma értelmezésére.

3. Végül is talán egyszerűen azt mondhatjuk, hogy Lukácsnak a kommunista mozgalomhoz való régi csatlakozása a marxizmus általa deklarált „legmélyebb igazsága: az ember emberré válása mint a történelmi folyamat tartalma” felismerése, bemutatása, elemzése és realizálása szándékával ma is teljesen releváns és fontos, természetesen figyelembe véve, hogy azóta a kulturális és társadalmi körülmények, sőt az emberi lét alapstruktúrája is egyaránt radikálisan átalakultak s efféle értelmezésekre várnak.

*

SAVVAS MICHAEL-MATSAS*

Forradalom a teljes bűnösség korában

A *Taktika és etika* nem csupán Lukács meghatározó fordulatának mérőköve a forradalom és a kommunizmus felé. Ez a mű több, mint egy múltó pillanat egy gondolkodó életművében: pontosan tükrözi az emberiség belépését egy átmeneti korszakba, amit az első világháború

* Marxista értelmiségi, (vallás)filozófus, a görög Munkások Forradalmi Pártja vezetője.

tragédiája és az 1917-es októberi szocialista forradalom nyitott meg. Magába sűríti az új korszak nagy ellentmondásait és dilemmáit, amiket több mint egy évszázaddal később sem sikerült feloldani.

Az első világháború kitörésével elérkezett új korszakot Lukács, Fichte szavaival élve, a teljes bűnösség koraként jellemezte.

Élete vége felé egy interjúban Lukács rávilágított, mit jelent ez a kifejezés a történelmi materializmus szemszögéből: „[A] Fichte-féle Zeitalter der vollendeten Sündhaftigkeit [a teljes bűnösség korszaka] azt jelenti, hogy Európa abból a látszatkonzolidációból, amelyben 14-ig éltek az emberek, lezuhant oda, ahol van. Ennélfogva ez a Zeitalter der vollendeten Sündhaftigkeit negatív tökéletesen megfelel az igazságnak, csak természetesen hiányzik még belőle, amit Lenin fejtett ki ebből, hogy az egész társadalmat gyökeresen át kell alakítani.”*

Egy radikálisan új történelmi helyzet először mindig „negatív oldaláról” mutatkozik meg, holtpontként, zsákutcaként. Lukács így írta le a világégek mézárszékéből való megszabadulás reális lehetőségének hiányát: „A központi hatalmak előreláthatóan legyőzik Oroszországot; ez a cárizmus bukásához vezethet: eddig a dolog rendben van. Van bizonyos valószínűsége, hogy a Nyugat győz Németország ellen; ha ez a Hohenzollernek és a Habsburgok bukását eredményezi, ugyancsak egyetértek. De akkor felmerül a kérdés: ki ment meg minket a nyugati civilizációtól?”**

A nemzetközi liberális kapitalista rend, az áruvá degradált, dehumanizált világ összeomlott és világháborút hozott. Hogyan lehetséges meghaladni az élőhalott burzsoá liberalizmus és az „illiberális” deszpozitmus világát? Ez a drámai kérdés ma is igen aktuális.

1917-ben egy váratlan alternatíva jelent meg az oroszországi októberi szocialista forradalommal. Lukács reakciója „a történelemre nyitott ablakra” reményteli volt, bár kezdetben hezitált. A *Bolszevizmus mint erkölcsi probléma* című írásában a forradalmi erőszakot, aminek célja a jelenlegi hatalom által megtestesített erőszak eltörlése, „lényegében megoldhatatlan kérdésnek” nevezi. Hogyan lehetséges „erkölcstelenül és mégis helyesen” cselekedni?

* Lukács György: *Megélt gondolkodás. Életrajz magánnyelven.* Budapest, Magvető, 1989. 132. – a szerk. megj.

** Lukács György: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika – A regény elmélete.* Budapest, Magvető, 1975. 479. – a szerk. megj.

Ez volt a központi kérdés Szophoklész *Antigonéjában*, amely kérdésre Oidipusz halhatatlan leányának felemelő kiállása adta meg a választ. A modern korban újra felvetődött ez a kérdés Hebbel *Juditjában* is, és a forradalmi szocializmus szemszögéből a *Taktika és etika* végén nyert pozitív választ.

Lukács érvelése szerint az uralkodó osztályok és a hozzájuk kapcsolódó pártok a létező jogi rendszer keretein belül tűzik ki, a múltban ugyanúgy, mint a jelenben. Így az olyan krízishelyzetekben, mint a háború, „a legsekélyebb és legkatasztrofálisabb reálpolitikát követik”. Ezzel ellentétben a forradalmi osztályok, mint a proletariátus és pártjai, olyan célokat tűznek ki, amelyek meghaladják a létező rend kereteit. Éppen ezért „ha van történelmi mozgalom, amely számára »a reálpolitika« végzetes és vészthozó, akkor az a szocializmus”.

A szocializmus nem egy absztrakt, „a társadalmon kívül vagy felett lebegő eszme”. A forradalmároknak el kell merülniük koruk társadalmi valóságában, amely összekapcsolódik azon erőkkkel – a proletariátussal –, amely történelmileg a rendszer határainak meghaladására tör.

„Az »eszköz« nem másnemű a célhoz képest [...], hanem a célnak magának közeledése önmegvalósulásához.” A taktika az eszköz és a cél között közvetít anélkül, hogy tudná, melyik taktikai lépés fogja közelebb hozni a végső célt, vagy hoz magával negatív, esetleg katasztrofális következményeket. De a forradalmárnak egyénileg kell teljes felelősséget vállalnia a kollektív forradalmi tettekért. Az eszközök és célok dialektikus egymásra utaltsága, paradox módon, a korai Lukácsot Trockij *Az ő erkölcsük és a miénk* című írásához hozza közel, annak a jól ismert „egyoldalú” (Mészáros István) vagy inkább téves nézetnek ellenére, amely szerint az előbbi szembenállt az utóbbival. Mindkettőjük szerint a célokhoz vezető különböző utak különböző vagy egyenesen ellentmondó célokhoz vezethetnek, ahogyan ezt „a teljes bűnösség korának” tragikus tapasztalata megmutatta.

Ezt a tapasztalatot nem söpörheti félre a történelmi amnézia. A felszabadítás céljához vezető összes, összetartó és szétfutó utat újra és mélységében meg kell vizsgálni, előítéletek, mentegetés és önigazolás nélkül. A történelmi nihilizmus azonban a tragédia receptje. Ma még sürgetőbb, mint valaha, hogy a forradalmi küzdelem átlépjen a szétesőfélben lévő globalizált kapitalista rendszer korlátain, ami az egész emberiséget és az életet kihalással fenyegeti egy megoldhatatlan globális krízisben, amely – a klímakatasztrófa előjátékaként – most épp egy járványban csúcsonodott ki.

Lukácsnak teljesen igaza volt abban, hogy a világméretű osztályharc végeredménye szempontjából mindannyian személyes felelősséggel tartozunk a kollektív (nem)cselekvésért. Lukács 1919-ben meghaladta *A lélek és a formák*ban megjelenő esztétizmusát és moralizmusát, és egy dosztojevszkiánus marxista etikát alkotott, amely Krisztus szavait (Mt 16:25) követi: „Mert aki meg akarja menteni az életét, elveszti, aki pedig elveszti az életét énértem – az emberiség egyetemes, mesianisztikus felszabadításáért – megtalálja.”

(Fordította: Lyublyanovics Kyra)

*

SZIGETI PÉTER

Hogyan ítéljük?

„És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”

Minél elvontabban és minél inkább a morálfilozófiai síkhoz kötve tesznek fel egy kérdést, az empirikus-rationális kritériumok alapján annál kevésbé megválaszolható, ellenben dilemmákat szül. Persze az érzékletes, szép irodalmi forma vonzó. Dosztojevszkij Razumihinje mindenféle bűn elutasítása mellett van – Hebbel Juditja a szükséges bűn elkövetésére kérdésével megengedően válaszol. Ámde sem a tett jelentőségére (mi a „nekem rendelt tett”), sem a bűn mivoltára (hazugság?, zsarolás?, ölés?) ettől még nem derül fény. Goethe megoldása többet ad: „Átgondoltam, [...] hogy a gondolkodásmódok különbözősége az emberek különbözőségére épül, s épp ezért lehetetlen a mindenre kiterjedő egyhangú meggyőződés. Ha az ember csak azt tudja, melyik oldalon áll, így már eleget tett; immár megbékél önmagával és méltányos mással szemben.” Igen, a világnézeti és erkölcsi tolerancia álláspontja szükséges ahhoz, hogy tudjuk: mi magunk kik vagyunk – hol állunk. Ám a hol állunk kérdésére a válasz csak akkor lehet teljes értékű, elvontságtól men-

tes, ha egy történetileg adott léthelyzetre vonatkoztatottan kell állást foglalnunk önmagunkról.

Ugyan már, a tízmilliók áldozatot követelő imperialista világháború, tehát a „tiszta bűnösség korában”, majd az azt követő forradalmak és polgárháborúk idején, miért kellene csodálkoznunk Lukács György páli fordulatán? A történelem fordult, és a tisztességes magatartás a cselekvés álláspontja felé, nem pedig a kívülálló, szemlélődően tartózkodó nemcselekvés felé vezetett. Ezért váltott. Az adott kor, adott feltételei között pedig a cselekvés gyakorta nem maradhatott szeplőtlen. Ahogy a háború rettenetes öldöklése emberölés, de nem gyilkosság – ezt minden jogász érti –, azonképpen a polgárháborús harcok vagy a forradalmi erőszak sem a régi rend álláspontjáról minősítendő, sem etikailag, sem politikailag, sem büntetőjogilag. Miért is nem? Mit is mond Machiavelli *A fejedelemben*? Nem azt, hogy „a cél szentesíti az eszközt”, ahogy ezt a jezsuiták leegyszerűsítően a szájába adták, hanem azt, hogy *a politikai mint olyan immanens, és végső kódja nem erkölcsi természetű, hanem a hatalom megszerzése és megtartása*. Ez a születő modern politikaelmélet felismerése, amin a pluralizmuselméletek korunkban csak annyiban mennek túl – helyesen –, hogy a versengő ellenfél (és nem ellenség) számára biztosítandó a főhatalom működésének befolyásolása és kontrollja a polgári tömegdemokráciákban. Ezért nem a morálfilozófiai sík, az erények az elsődlegesek, amivel a 19. század előtti társadalmi-politikai gondolkodásba esnének vissza. Eltüntetve a moralizáló kritikának a nagypolgári, a kispolgári, a lumpenproletár, a szervezett munkás, az értelmiségi, a pacifista vagy a forradalmi morál és moralitás osztály- és rétegspecifikus különbözőségét figyelembe sem vevő megközelítését, a léthelyzetek és individuális választások megszüntethetetlen heterogenitását.

Így most már visszatérhetünk az eredendő kérdés adekvát megválaszolására: *kinek szól a kérdés és milyen helyzetben?* A *hivatásos forradalmárok*, a *politikusok*, a *citoyen* republikanizmus és a *politikai névtelenek* válaszai aligha lehetnek azonosak, sőt habituálisan egyenesen különbözők lesznek. Azért nem, amiért Goethét idéztük. A *Taktika és etika* Lukácsa a forradalmi erkölcs válasza volt – forradalmi helyzetben. A hivatásos politikusokat pedig a hatalom megszerzése-megtartásabefolyásolása motiválja, amihez képest az erkölcsi megfontolások háttérben maradnak. Közismert: az ifjúkorában antimachiavellista II. Frigyes egészen addig hirdette az erkölcsileg feddhetetlen politizálást, ameddig hatalomra nem került. Ekkortól rögvest fordult a kocka. Ami nem azt jelenti, hogy a bűn elengedhetetlen eszköze lenne a ha-

talomnak. Sőt, a bűnös politikusi magatartás megbosszulhatja magát, hatalomvesztéssel is járhat. Helyzete válogatja: *más a stacioner társadalmi állapotokban a cél-eszköz kölcsönös függősége, mint a forradalmak, ellenforradalmak, háborúk, polgárháborúk, a gerilla- és partizánharcok feltételrendszere közepette.* Ami békeidőben elfogadhatatlan még az aktív részvételi, citoyen ethosz számára is, az a háborúban, polgárháborúban, forradalmi vagy ellenforradalmi helyzetben lehet szükséges vagy akár elengedhetetlen eszköze egy stratégiai cél taktikai elérésnek. A leigázott nemzetek felszabadító harca vagy az elnyomott osztályok partizán- vagy gerillaharca egzisztenciálisan kiélezett helyzetek szülte eszközrendszert involválnak. Ilyenkor a fegyveres próféták győznek a fegyvertelenekkel szemben. Történelmileg ritka kivételként adódik az *erőszakmentes* ellenállás, az aktív pacifizmus győzelmének lehetősége (mint Mahatma Gandhi sikere a faji elnyomó rezsimmel szemben). A politikai névtelenek, akik a politikát „úri huncutságnak” tartják, pedig sorsfordító időkben sem tesznek semmit, átadják a viszonyok alakítását a politikailag aktív népességnek, ekként elszenvedve bárminő konzekvenciákat.*

*

TALLÁR FERENC**

Válasz az *Eszmélet* körkérdésére

A *Történelem és osztálytudat* (TO) megnyitó *Mi az ortodox marxizmus?* című tanulmány bevezető bekezdéseiben egymást követően két idézet is szerepel Marx két korai – még Hegel közvetlen hatását őrző – munkájából. Az első így hangzik: „Nem elég, ha a gondolat megvalósulásra tör, a valóságnak önmagának is a gondolatra kell törekednie.” A következő pedig: „a világnak régóta megvan az álma egy dologról, amelyhez csak a tudatot kell megszereznie ahhoz, hogy valóságosan

* A szerző Lukács életművének mai relevanciáját a „Múlt és jelen – Lukács György az idő rostáján” című tanulmányában vizsgálja részletesen. Lásd: <https://merce.hu/2021/07/10/mult-es-jelen-lukacs-gyorgy-az-ido-rostajan/>

** Filozófus, az ELTE professzor emeritusa (Budapest).

az övé legyen.” Végül álljon itt harmadikként egy sokszor felhangzó idézet *A regény elméletéből*: Odakint és Odabent, Lélek és Élet, forma és tartalom egysége, megvalósult totalitás csak ott lehetséges, „ahol már minden egynemű, mielőtt még a formák magukba fogadnák; ahol a forma nem kényszer, hanem csupán tudatosodása, felszínre bukkanása mindannak, ami addig tisztázatlan vágyakozásként szunnyadt a megformálandó belsejében”. Az összefüggés – Marxtól feltehetőleg függetlenül, de nem függetlenül Hegeltől – nyilvánvaló. Mindkét mű esetében az *értelem életimmanenciájáról* van szó: nem a művészi anyagnak, hanem az élet empirikus anyagának, magának a történelemnek a megformáltságáról.

Félreértések elkerülése végett: nem azt akarom sugallni, hogy az úgynevezett „fordulat” előtti és utáni két „főművet” egyenesvonalú fejlődésvonal kötné össze. *A regény elméletét* író Lukács – ahogy később maga fogalmaz – a Kanttól Hegelhez vezető utat járja még, és a regény polgári világát, Kant szellemében, egyértelműen a feloldhatatlan *antinómiák* világaként mutatja be. Az I. világháború és a háborút követő forradalmak tapasztalatával a háta mögött, Lukács a TO-val azonban végleg megérkezik Hegelhez és egy hegelizáló marxizmus-hoz. Hegel világtörténelmi víziójában és a Hegelre hangszerelt *történelmi dialektikában* az antinómiák gyakorlati-forradalmi feloldásának lehetőségét fedezi fel. A TO elemzése azt üzenik, hogy az eldologiasodott viszonyok szükségszerű látszatai mögött jelen van a totalitás, és vele az értelem életimmanenciája: „a történelem fejlődéstendenciái – írja ekkor Lukács – az empiria merev, dologi fakticitásaival szemben a történelemből magából kinövő, tehát semmiképpen sem túlnani, mégis magasabb rendű valóságot, az igazi valóságot képviselik.” A proletariátus tudata az, ami ezt az „igazi valóságot”, a történelmi világ „álmát” majd gyakorlatba fordítja.

Ez a „történelemből magából kinövő”, „magasabb rendű valóság” áll a „forradalom utáni” Lukács érdeklődésének középpontjában is. A 30-as évek Lukácsa ugyan a forradalmi gyakorlattól ismét a művészet és a regény felé fordul, de a realizmus koncepciója is arról szól, hogy Lukács az „átmeneti korszakban” egy olyan művészet mellett foglal állást, mely képes ennek a „magasabb rendű valóságnak” a megőrzésére és művészi ábrázolására az átmenet idején: az értelem életimmanenciáját, a totalitás jelenlétét az eldologiasodás szükségszerű látszatai mögött „csak akkor lehet megőrizni, ha a valóságos, dialektikus tendenciákat, a valóságos, dialektikus folyamat irányát fel lehet mutatni a jelenben is, mint működő, valóságos tényezőket, mint

follyamatot, ha a jelen valóságosan-dialektikusan túlmutatna önmagán”. Innen válik érthetővé, hogy Lukács kritikája a 30-as évektől nemcsak az eldologiasodás felszíni jelenségeinek, a tényeknek a „leírására” vagy „riportszerű” ábrázolására korlátozódó naturalizmust veszi célba, de minden utópisztikus törekvést is. Minden olyan Legyent – származzon az a szocreál idealizáló, a valóságot *meghamisító* „tendenciájából”, vagy az avantgárdnak a valósággal *szembeállított*, autonóm formakonstrukcióból –, mely nem „magából a valóságból”, hanem „a dolog lényegiségének megerősökölására és megsemmisítésére” törekvő akarat *absztrakt szabadságából* ered.

Miként a TO forradalmi víziója mögött, a realizmus elmélete mögött is a hegeli *világtörténelem* egységes fejlődésfolyamatába vetett meggyőződés áll tehát. Ahogy Lukács *A fiatal Hegel*ben fogalmaz: „az emberi haladás ellentmondásosságának valóban dialektikus ábrázolása csak olyan állásontról lehetséges, amelyet mély hit tölt el az iránt, hogy maga a haladás – minden ellentmondásossága dacára – végül győzni fog.” Joggal feltehető, hogy ez a *hit*, vagy ha teszik, ez a *döntés* állt Lukács úgynevezett „kommunista fordulata” mögött is. Egy hit, vagy döntés, mely egészen az 1970-es évekig, szóval Lukács életében – nem egyszer súlyos kompromisszumok árán, de – fenn tartható volt. Mára azonban Lukács hit-vezérelte magatartása egy olyan történelem részévé vált, mely a legkevésbé sem látszik igazolni a Keletről lassan Nyugat felé vándorló Szellem által irányított világtörténelmi haladás ígérétét. Ma már úgy néz ki: Lukács gazdag életműve elidegeníthetetlen része ugyan a baloldali (és az európai) gondolkodásnak, de a maga közvetlenségében hegelizáló marxizmusa folytathatatlan – nem gyújtópontja többé a lehetséges baloldali útkerésésnek. Amitől – könnyen lehet – mi lettünk kevesebbek, nem Lukács (© Mesterházi).

*

Kritika, gyakorlat és nevetés

Széljegyzet Lukács György halálának 50. évfordulójára

„Miért halad így a történelem? Hogy az emberiség derüsen váljék meg múltjától.”**

Egyik élénk gyermekkori emlékem, hogy általános iskolásként a nyári szünet idején a nagyszüleimnél nézem a tévében akkortájt újraadott *Maláj tigris* befejező részét. Brooke, a „fehér rádza” katonái lerohanják Mompracemet, Sandokan szigetét, kedvesét, Lady Mariannát halálos lövés éri és a túlélők maroknyi csapata pedig anélkül kényszerül egyetlen csónakban menekülni, hogy azt sem tudják, hol fognak majd kikötni. Amikor barátja, Yanez de Gomera sürgetni kezdi a „maláj tigrist”, hogy nincs vesztegetnivaló idejük, azonnal vízre kell szállniuk, akkor Sandokan csak annyit mond, hogy most már minden ügyis hiába. Yanez egy pillanatra elcsöndesedik, majd így felel: „Tévedsz, testvérem. Mompracem megmaradt – ott van azon a bárkán.”

Nem egyszer elfogott egy furcsa érzés Lukács (leginkább kései) műveinek olvasásakor, hiszen a marxista szakzsargon formájába öntött aspirációi és ambíciói gyakran hatnak anakronisztikusnak a XXI. században. Mégis mit számít a klímaváltozás vulgáris valóságával szemben, hogy a „filozófus elvtárs” milyen, mára már rég bukott szocializmusba keseredett bele? Mégis mi haszna volna az egyes tanítványaitól és a rendszerváltó értelmiségtől örökölt, életművét közrefogó zárójelek feloldásának? Mit számít, hogy ma Brazíliában vagy Kínában mit filologizálnak ki az ő korszerűtlen gondolataiból?

Az emberarcú szocializmus álommá válásáról beszélő Žižektől kezdve igen sokan vélik úgy, hogy Lukács által is képviselt antisztálinizmus képtelen volt a kapitalizmus lehetséges alternatíváját a létezett szocializmusban, pontosabban annak demokratizálásával

* Esztétika szakos doktori hallgató, ELTE (Budapest).

** Karl Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájához. In MEM 1. Budapest, Kossuth, 1957. 381–382.

felmutatni. Azonban ami ebből a kérdésből eldöntendőként maradt a valóságunk posztzocialista-későkapitalista sivatagára, az elsősorban a perspektíva lehetősége, nem pedig a feltételes módú történetírás. Az elavultnak tűnő lukácsi hagyaték egynémely gondolatszála ezen a ponton kezd egészen más fényben feltűnni.

Sally Rooney 2018-ban megjelent *Normális emberek* című regényének egyetlenista főszereplői egyik szeretkezésük után többek között arról is beszélgetnek, hogy milyen nehéz folyamatában vizsgálni azt a konkrét történelmi pillanatot, amelyben az életünket éljük.* A magát komolyan vevő gondolkodás egyik alapvető kérdése az, amiről Marianne és Connell beszélget. A marxizmusnak a desztalinizációval párhuzamosan – és annak elégtelensége kritikájaként – Lukács által meghirdetett reneszánsza az, ami rámutatott a történelmi pillanat megragadásának tétjére. Tétről van szó, ugyanis minden magabiztossága ellenére sem ígér semmit ez a megújulás, hanem – a kvázi Lukács-tanítvány Lucien Goldmann frappáns megfogalmazásával élve – csupán fogadást tesz a saját sikerére.**

Ahogy a politika jelentésének kizárólag a képviselőiség pártküzdelseire való beszűkülése elfogadhatatlan annak, aki képes a demokráciában azt látni, ami lehetne, úgy az elméletírás munkája is jóval többre hivatott napjaink szakfilozófiájánál. Lukács, de még inkább a részben vagy kifejezetten általa inspiráltak egyes művei képesek voltak felmutatni azt a gondolkodást, ami ha nyelvezetében nem is mindig, de kérdésfeltevéseiben képes volt emberléptékű maradni. Lukács nem is igazán megindítója, hanem a konkrét történelmi helyzetben, ott és akkor katalizátora volt a marxizmus e reneszánszának: a mindennapi élet központi kategóriájából való kiindulása olyan alapot teremtett, amely – hol közvetve, hol közvetlenebbül – valós lehetőségként ajánlotta fel a praxisfilozófiai gondolkodást. Nem magától értetődő, de Lukács maga is tisztában volt munkásságának jelentőségével, ami egyben annak tartalmi és történelmi korlátai felismerését is jelentette. Talán ennek is köszönhető, hogy a praxisfilozófia legkimerítőbb ismeretelméleti megalapozását – ami nélkül nehezen volna elképzelhető bármiféle filozófiai igényű gondolkodás – a művészet felől közelítve, *Az esztétikum sajátosságának* bevezető fejezeteiben végezte el.

* Sally Rooney: *Normális emberek*. Budapest, XXI. Század, 2020. 113.

** Lucien Goldmann: *A rejtőzködő isten*. Budapest, Gondolat, 1977. 154–155.

Tág értelmezésben a praxisfilozófiai gondolkodás, pontosabban eredményeinek spektruma – a teljesség igénye nélkül – Torres atya felszabadítási teológiájától egészen az 1960-as évek szovjet festészetének „szigorú stílusáig” húzódik. Azonban az ilyen gazdag hagyomány sokszínűsége láttán érdemes legfontosabb vonásait, azaz a kíméletlen kritikát és a – még ha csak ösztönszerűnek tetsző – indeterminisztikus történetfelfogást magunkévá tenni. Ugyanis ezek azok a kulcsfontosságú mozzanatok, amelyek egyrészt ezeket a nem egyszer látszólag hiábavaló erőfeszítéseket alapvetően különböztetik meg napjaink romantikus antikapitalizmusának perspektívatlanságától és performanszjellegétől, másrészt pedig valóban képesek értelemmel megtölteni a humanizmus fogalmát (erre később visszatérek). Természetesen ez egy ellentmondásos hagyomány, de talán éppen ennek a „dialektikus” sajátosságának köszönhető, hogy bár kérdései látszólag nem egyszer konkrét cél, de sosem távlat nélkül fogalmazódnak meg. Ezen „helyes” kérdések alapját pedig mindig kritika és gyakorlat saját történetiségével tisztában lévő összekapcsolása képezi – cselekvési lehetőségeink vélt vagy valós korlátai ellenére. A rövidségekre való tekintettel mindennek csupán egy, szívemhez közel álló és elméleti kifejtést Lukácsnál nyert megvalósulására szeretnék utalni a művészet területéről.

Lukács gondolkodásának, de különösen művészetfilozófiájának talán legelhanyagoltabb része a történelemileg felfogott tömegben rejlő kreatív, de nem csak művészileg értett potenciál feltételezése. A történelmi regény lapjain bukkan fel először a gondolat, miszerint a regényműfaj ábrázolja először az „óriási, emberileg hősiessé lehetőségeket” és a „hatalmas erőtartalékokat”, amelyek „a népben állandóan, lappangva jelen vannak, és amelyek minden jelentős eseménynél, a társadalmi vagy akár a közvetlen magánélet minden mély megrázkódtatásakor »hirtelen« irtózatos erővel törnek a felszínre”.* Az irodalmi hősökön túl már a XX. század is képes volt felmutatni olyan, még sokat látott mai szemünkkel nézve is meglehetősen valószínűtlen karriereket, mint amelyet Gorkij, Andersen Nexø vagy éppen Genet járt be. Bár napjainkban valószínűleg továbbra is a művészi ábrázolás és a szabályt erősítő kivétel határain belül maradnak e jelenség megnyilvánulásai, mégis talán érdemes elmerengenie ezen annak az

* Lukács György: *A történelmi regény*. Budapest, Magvető, 1978. 66.

értelmiségnek, amelynek „gyors reagálása az új fordulatokra, az új tendenciákra, amellyel mindenkor megelőzi saját osztálya átlagát, azt az illúziót kelti benne, hogy ő maga hozta létre ezeket a tendenciákat”.* Azonban joggal tehető fel a kérdés, hogy pontosan mi is különbözteti meg a filozófus magasztos szavait a kispolgár arcpaskolásától és kockacukrot nyújtó kezétől?

Lukács az általa „életigenlő epikureus materializmusnak” nevezett művészeti hagyományban véli felfedezni a már emlegetett humanizmus forrását, méghozzá úgy, hogy az „sohasem tagadja meg, hogy húsból és vérből való”.** Habár gondolatmenete Rolland *Colas Breugnon* című 1919-es regényének tárgyalásával véget ér, mégis kijelenthető, hogy a különösen finom elemzőkészséggel feltárt tendencia többé-kevésbé azóta is érvényesül. Bahtyini szóhasználatlalt*** élve karneváli hősei megtalálhatók *A történelmi regény* megjelenésekor világhírre szert tevő Csapajev alakjától egészen Kevin Smith filmjeinek képregényeinek szereplőig (és akkor még szó sem esett a „harmadik világ” nevetéskultúra szempontjából legalább annyira gazdag, mint ismeretlen örökségéről). Mindez azonban nem Lukács személyes ízlésének vagy holmi „irodalomszakmai” szektaharcok kérdése, hanem a determinisztikus történelemfelfogás kinevetése, nevezze magát akár jobb-, akár baloldalinak.

Az első látásra magyarul kevésbé csábító *éppígylet* (Geradesosein) kategóriája az, amelynek segítségével összekapcsolható kritika és gyakorlat, hiszen „a társadalmi-történelmi jelenségek éppígylete és általánosan megfogalmazható törvényszerűségeik módszertanilag sohasem ellentétesek”.**** Lukács egyik legfontosabb hozzájárulá-

* Lukács György: „Szakadék” Nagyszálló. *Világosság*, (1977), 8–9. 573.

** Lukács (1978): i. m. 369.

*** Vö.: „A hivatalos ünneppel szemben a karnevál az uralkodó igazság és a fennálló rend alóli ideiglenes fölszabadulásnak, a hierarchikus viszonyok, kiváltságok, normák és tilalmak átmeneti fölfüggesztésének ünneplése. Benne az idő, a keletkezés, a változás, a megújulás ünnepelte önmagát. *A karnevál szemben áll minden örökkévalóval, befejezettel és véglegessel.* A nyitott jövőbe tekintett. [A] karneváli paródia igen messze van az újkor tisztán tagadó és formális paródiájától: *a karneváli paródia úgy tagad, hogy egyszersmind új életre kelti, meg is újítja azt, amit tagad.* A pusztá tagadás általában idegen a népi kultúrától.” (Mihail Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája.* Budapest, Osiris, 2002. 18–19. – kiemelések tőlem)

**** Lukács György: *A demokratizálódás jelene és jövője.* Budapest, Magvető, 1988. 25.

sát a történelem egyenesvonalúságának tagadásában és az emberi döntések fontosságának hangsúlyozásában látom, ugyanis éppen ezek a minőségek képesek megnyitni azt a távlatot, amellyel az eddig említett alkotások kilépnek látszólagos határaik mögül, és az általuk felmutatott vidámság, móka és természetesen önirónia társadalmi jelentőségre tesz szert.

A már említett Smithnek 1994-ben világhírnevet hozó *Shop-stop* című film egyik jelenetében Randall arról kérdezi Dantét, hogy a *Birodalom visszavágot* vagy *A jedi visszatért* szereti-e jobban. Meglepetésére a boltos azt válaszolja, hogy az előbbit: „A Birodalomnak jobb a vége. Luke-nak lecsapják a kezét, megtudja, hogy Vader az apja, Han jégbe fagy, elviszi őt Boba Fett, minden olyan lehangoló. Akár maga az élet, jó szar végek sorozata.” A marxizmus reneszánszának a felívelés közbeni kettétörését sokféleképpen lehet magyarázni, azonban Mompracem vagy a *Csillagok háborújának* lázadóihoz hasonlóan korunknak nem csupán arra kell készen állnia, amit Marx „a látszólag már elvégzetthez” való visszatérésnek nevezett, hanem arra is, hogy céljainkat azok „bizonytalan hatalmasságában” legyünk képesek látni.* A kritikai hagyomány megléte okán és Lukács nyomdokait (is) követve pedig magabiztosan kijelenthető, hogy ebben áll korunk gondolkodásának voltaképpeni küldetése – amelynek sikerére fogadva és amelynek végén jobb szeretnék derűsen megválni jelenüinktől.

*

TÜTŐ LÁSZLÓ**

„... a nekem rendelt tett...”

Platón Szókratész szájába adja a következőt: „ahová valaki egyszer odaállt, akár mert azt a helyet találta legjobbnak, akár mert vezére oda rendelte, ott kell maradnia”. Eszerint tehát az egyénnek azért kell éppen úgy viselkednie, mert vagy a felettese, vagy

* Karl Marx: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. MEM 8. 1851–1853. Budapest, Kossuth, 1962. 108.

** Marxista filozófus, az *Eszmélet* alapító szerkesztője (Budapest).

a saját értelme azt a helyet (viselkedést) jelölte ki a számára. Azért tesz meg valamit, mert az őt irányító tekintélyre (felettesre vagy az eszére) hallgat. A külső vagy belső tekintélynek való alárendelődés minősíti helyessé a magatartását. Ez a beállítódás (a tekintélynek való feltétlen engedelmesség) egyfajta biztonságot ad: védelmet nyújt különböző kétélyek, dilemmák ellen. Ebben a felfogásban felment a cselekedeteink iránti felelősség alól, ha külső utasítást hajtunk végre („parancsra tesszük”). De az is felment, ha valaki az értelmének útmutatását követve cselekszik („azt a helyet találta legjobbnak”). Amikor a legjobb belátásom szerint döntök, elmentem a végső határimig: a saját okosságom/butaságom vezet (ennyi okosság telik tőlem, ennyivel vagyok kénytelen együtt élni). Hiszen nem kerülhetek ellentétbe az értelmem (a számomra rendelkezésre álló észszerűség) parancsával. Az így meghatározott tettek vállalása azok következményeinek az elfogadását is jelenti – beleértve az igénybe veendő eszközökét.

A Hebbel-idézet egy küldetés következményeit az alkalmazandó eszközökre konkretizálja. A „neki rendelt” feladat végrehajtásában benne foglaltatik az – úgymond – bűnös eszközök elfogadása.

Niccolo Machiavelli egyik (bár inkább tendenciózus átfogalmazásban ismert) megállapítása: aki a célt akarja, annak akarnia kell az eszközöket is. Cél és eszköz nem két külön dolog – szervesen összetartoznak egymással.

Ha valaki komolyan vesz egy feladatot, akkor következetesen törekszik annak a megvalósítására. Bármilyen áron. Rákényszerül arra, hogy alkalmazza a célravezető eszközöket (persze, ha aktuálisan léteznek ilyen eszközök). Ebben a megközelítésben egyetlen kritérium létezik: az eredményesség – ami pedig szakszerű, célirányos viselkedést követel. Ennek a gyakorlati pragmatizmusnak kelléke a sikerre vezető eljárás tárgyilagos, szenvtelen, tudományosan következetes végrehajtása, végigvitele. Egy cél akarása a célravezetőnek ítélt eszközök akarását is magába foglalja. Ha valaki nem vállalja a célravezetőnek tekintett eszközöket, az arról tanúskodik, hogy az illető nem akarja komolyan a kitűzött cél elérését.

Ám ezen a ponton belép egy új szereplő: a személyes lelkiismeret, amely képes felülrni mind a vezéri vagy isteni rendelést, mind az értelmi belátást. Lelkiismereti szempontból az egyén számára nem valamilyen racionális megfontolás (logikai levezetés), hanem csak a lelkiismereti-erkölcsi meggyőződés „parancsa” miatt válhat egy tett „neki rendeltté”. (Egy másik síkon persze a lelki harmóniára, illetve

a lelkifurdalás elkerülésére való törekvésnek – mint pszichikai önvédelemnek – szintén van racionális indokoltsága, de ezt itt nincs mód részletesebben kifejteni.)

Úgy tűnik tehát, hogy a célok megválogatása (ellenőrzése) a lelkiismeretre, az eszközöké pedig az értelemre tartozó ügy. A lelkiismeret számára is érvényes, hogy ha azonosul egy céllal, akkor a realizálásához szükséges eszközöket is akarnia kell.

Egy feladat végrehajtása szakszerű cselekvést igényel: eredményre vezető eszközök szakszerű alkalmazását. A megfelelő eszközök megtalálása és használata pusztán technikai kérdés. Az eszközök vonatkozásában az egyén akkor viselkedik értelmesen, ha „passzív” marad: gépiesen kiszolgálja az eszközök által megkövetelt technológiai racionalitást. A technikai racionalitás mintegy kikapcsolja a lelkiismeret közvetlen kontrollját.

Mindebből az következik, hogy a szóba jöhető eszközök mérlegelése és alkalmazása – úgymond – tisztán szakmai (végrehajtási) ügy, ahol már nincs helye lelkiismereti megfontolásoknak. Vagy mégis? Hiszen mi történik akkor, ha a lelkiismeret nem tud megbékélni (például annak „bűnös” volta miatt) valamilyen célravezető eszközzel? Felülírhatja-e a lelkiismeret a technikai (szakmai) racionalitást?

Az egyén személyes lelkiismerete nincs abszolút módon alárendelve az értelemnek. (A személyiség egyediségének van alárendelve.)

Végső fokon a lelkiismeret dönti el, hogy mely eszközöket kell elfogadni, illetve elvetni. Célravezető volta miatt a lelkiismeret igényelhet „bűnös” eszközt – hiszen annak elutasítása magának a célnak a gyakorlati helyességét vonja kétségbe. Ugyanakkor, ha elfogadhatatlannak ítéli a célmegvalósító eszközt, kénytelen (legalábbis aktuálisan) magát a célt, illetve a cél elérésére irányuló tevékenységet visszautasítani. Itt megmutatkozik, hogy a lelkiismeret – harmóniájának őrzése védelmében – rákényszerül arra, hogy nem csupán a célnak, de az eszközöknek is meghatározójává, szuverén alanyává váljon. (A célt és az eszközt egyaránt a konkrét egyén lelkiismerete fogadja el, írja elő.)

Ebben a megközelítésben a „nekem rendelt tett” valójában nem más, mint a végső, legátfogóbb belső „revizor”, a személyes lelkiismeret által „nekem rendelt tett”. Ez a lelkiismeret összhangban lehet valamilyen vezéri, isteni, értelmi stb. rendeléssel (rendelkezéssel), de fel is lázadhat ellene – vállalva az adott erőviszonyokból fakadó bármilyen következményt. Útmutatása a biológiai értelemben vett élethez való ragaszkodásnál is erősebb lehet. Vö. például: „Jobb állva meghalni, mint térden csúszva élni” (Emiliano Zapata).

A lelkiismeret sajátossága, hogy egyéni. Ennek megfelelően, individuummokként nagyon különböző tartalmú viselkedéseket követelhet meg. A „végtelen” számú tartalomnak azonban megkülönböztethető egymástól két formailag elváló típusa. 1. A vélt nagyobbik rossz elkerüléséhez keresi az utakat, módokat, eszközöket. 2. A nagyobbik jó eléréséhez (közelítéséhez) keres eszközöket.

1918-ban Lukács György célok és eszközök egyneműségének szükségességét vallotta (Lehetséges-e „az igazsághoz keresztülhazudni magunkat”? Lehet-e „Belsebubbal kiűzni a Sátánt?”). A „hebbeli fordulatot” követően ezt felváltja a komplexebb látásmód, a lelkiismereti mérce egyneműségének álláspontja, és Lukács abba a lélektanilag szerencsés helyzetbe jutott, hogy lényegében nem került ellentétbe az értelme a lelkiismeretével. Haláláig megőrizte azt a meggyőződését, hogy a „létező szocializmus” megjavítható. (Ennek érdekében tett ismételt erőfeszítéseket.) Sőt, ezen országok népei számára – mintegy „minimális programként” – a „létező szocializmust” még „javíthatlan” formájában (nem mellékesen, mint történelmi lehetőséget) is kisebb rossznak tartotta a kapitalizmusnál.

*

RAQUEL VARELA* – ROBERTO DELLA SANTA**

Rövid kommentár Lukács kommunista fordulatáról halála 50. évfordulóján

Megtalálni a valós azonosságot a látszólagos különbözőség mögött és a lényegi különbözőséget a látszólagos azonosság mögött – Gramsci szemében (aki, Lukács György szavai szerint, „talán a legjobb közü-

* Raquel Varela társadalomtörténész, a Lisszaboni Új Egyetem (UNL) Társadalom- és Humántudományi Karának tanára, a nemzetközi munkásmozgalmat vizsgáló csoport kutatási koordinátora.

** Roberto della Santa kritikai teoretikus, kutató és tudományos koordinátor a Lisszaboni Új Egyetem Társadalom- és Humántudományi Karának Élet- és Munkakörülményeket Vizsgáló Csoportjában, valamint a NOVA 4 the Globe interdiszciplináris platform munkatársa.

lünk”) ez volt „a legfontosabb minőség”, amit egy kritikai teoretikus és társadalomtudós elérhetett. Ebben az értelemben a feladat, ami elé barátaink az *Eszmélet* folyóiratnál állítottak minket, egyáltalán nem könnyű. Hol kezdjük Lukács „kommunista fordulatának” értékelését? Hogyan kommentáljuk korai írásait? Hová tegyük a *Taktika és etika* záró idézetét Friedrich Hebbel művéből, istenről és a bűnről? S végül, de nem utolsósorban, hogyan közelítsük meg vagy értelmezzük ma az egész problémakört?

„Hogyan lesz egy értelmiségiből forradalmár?” – kérdezi Löwy* klasszikus művében. E kérdés azonban egészen más színezetet kap, ha valaki egy befektetési bankár báró családjából származik az osztrák–magyar dualizmus korában. Lukács tragikus világlátása – amire olyan gazdag és változatos életművek hatottak, mint Fichte és Kierkegaard, Weber vagy Simmel, a modern irodalom és a neokantiánus filozófia – antipozitivistá marxizmust jelenített meg, amit Lukács pár hónappal a magyarországi tanácsköztársaság kikiáltása előtt tett magáévá mind történelmi, mind politikai, mind filozófiai szemszögből. A központi etikai-taktikai dilemma, amivel azóta is szembenézünk, az évszázad egyik legkifinomultabb filozófiájának megszületéséhez járult hozzá.

A kérdéskör számos megoldhatatlan dilemmát rejt, mint pl. az egyén és a társadalom elválasztása, bár a legmagasabb morális értékek és a földhözragadt empirikus tapasztalatok, a köztes szubjektív voluntarizmus és az objektív realizmus nem azonos Lukács írásaiban. A sztálinizmus elátkozott öröksége – később – egyféle morális oppor-tunizmust terjesztett el a globális kommunista mozgalomban, ami értékelméletileg pozitívan ítélte meg minden, bizonyos végkifejlethez vezető cselekedetet. „A cél szentesíti az eszközt” gondolata, ennek marxista bírálói szerint, olyan kezdetleges realizmuson alapul, amelyben az állam számító racionalizmusa diktál. Ennél semmi sem állhat távolabb Marx vagy Engels morális és intellektuális világlátásától.

És semmi sem lehet ennél idegenebb a fiatal Lukácstól. A metafizikai nyelvi hév, a tekervényes barokk megfogalmazás talán egy titkos heurisztikus kulcsot rejt. Ez emlékeztet az (idézetben belüli) idézetre Hebbel tragikus színjátékából, akinek számára „a rab a szabadság szószólója”; ezt a gondolatot a szocialista-forradalmár terroristából lett későbbi agonizáló antibolsevik, Szakinov bonyolult memoár-króniká-

* Michael Löwy: *From romanticism to bolshevism*. London, New Left Books, 1976.

jában is olvashatjuk. Hebbel, ugyanaz a költő, akitől Gramsci átvette saját stratégiai mottóját – „élni annyit jelent, mint elkötelezettnek lenni” – dolgozza fel Judit történetét: a vakmerő, gyönyörű bibliai hősnőt, aki csáberejével megtalálja az utat az agresszorok táborába,* és akit Caravaggio vagy Klimt is megfestett.

Hebbel verziója egy új hősnőt állít elénk, aki átlépi a hagyomány korlátait. Erősen hegeli motívumokkal kifaragva az eredeti bibliai történetet, Judit itt újfajta erotikát és nagyszerűséget jelenít meg, ami végzetesnek bizonyul: Holofernész sátrában tudattalanul beveti elnyomott libidóját és lefejezi az erőszakkal fenyegető asszír hódítót. Judit, a korábbi zsidó özvegy, most éppen e bűnös cselekedeten keresztül menti meg elnyomott népét. Ahogy Lukács többször kifejtette, a forradalmi tettet a zsidók még nagyobb bűne szimbolizálja: a messiás megölése, aki – ironikus módon – elhozhatná a Jót a Földre.

Sokan felismerték, hogy e korai messianizmus *sui generis* sztálinista reálpolitikába fordulhat. Kevés bíráló – vagy talán senki sem – érte el Mészáros kritikai szigorát saját mestere megfeddésében. A szubjektum és a tárgy problematikus azonosságát, a „Hegelebbnek lenni Hegelnél” szemléletet – Lukács és legjobb tanítványa szavaival élve – megátkozta a felgyorsult idő egy megkésett jövődőlésben. Az igazolt osztálytudat tárgyiasulása vagy a szovjet fetiszizmus lehetővé tette, hogy Lukács felismerje az érték-többlet kinyerésének fennmaradását a Szovjetunióban és az állam nyers gigantizmusát a kelet-európai „létező szocializmusban”, megágyazva a történelmi fejlődés etatista szemléletének és az „egy országban megvalósuló szocializmus” elméletének.

Mit kezdjünk Lukács örökségével ma, és hogyan lássunk neki a munkának? Lukács, egyszerre idealista és vitathatóan realista módon, megjelenítője a tragikus és feloldhatatlan ellentmondásnak a „még létre nem jött” új társadalom és a „már nem létező” régi rend között.

* A fennmaradt bibliai kéziratok számos történelmi anakronizmust tartalmaznak, ezért sok kutató különállónak tekinti ezt a történetet: parabolának, teológiai írásnak, sőt talán az első történelmi regénynek. Ez a műfaj, mint a történelmet feldolgozó irodalmi forma, amely múltbéli események láncolatát idézi fel, lesz a tárgya Lukács egyik művének, *A történelmi regény (Der historische Roman)* címmel, amit az 1930-as években, oroszországi emigrációja alatt írt. Kissé ironikus, hogy a *Taktika és etika*, az a műve, amit választóvonalnak szokás tekinteni a korai romantizmusa és az 1919–1929-es leninista bolsevik korszaka között, éppen abból a műfajból választott záró idézetet, amit Lukács „a valósággal való megbékélés” fázisában Oroszországban tanulmányozott.

Gramsci írta a *Börtönfüzetek*ben: „A régi múltfélben van, az új még nem tud megszületni: ebben a köztes világban, interregnumban a kórtünetek széles skálája válik láthatóvá.” Az „interregnum” kifejezés – ami eredetileg egy rövid időszakot jelöl az egyik uralkodó uralmának végétől a következő hatalomba lépéséig – itt magában foglalja a társadalmi viszonyok összességét.

Verba non sufficiunt ubi opus est factum. – A szó nem elég ott, ahol tettekre van szükség.

(Fordította: Lyublyanovics Kyra)

*

WIENER GYÖRGY*

Egy fordulat hátteréhez

Meghatározó jelentőségű történelmi fordulópontok idején egyes egyének, sőt szervezetek is nem egyszer egyik napról a másikra megváltoztatják korábbi álláspontjukat, az ellenkezőjét vallják és teszik annak, amit addig képviseltek. Ilyen radikális változások jellemezték az 1914–1919 közötti időszakot, a rövid XX. század kezdetét is. Mint közismert, a történészek számára nehezen értelmezhető feladvány volt, hogy 1914 júliusában Tisza István néhány napon belül miért változtatta meg véleményét a háború kérdésében, elutasítóból miként vált a nagy világégés elkötelezett támogatójává. A hadüzenetek időszakában a II. Internacionálé pártjai is feladták pacifista álláspontjukat, s vezetőik egy szűk csoportjától eltekintve „honvédökként” politizáltak. Még gyorsabban, szinte órákon belül váltott 1919. január 6–7-én Károlyi Mihály is; először Festetics Sándor hadügyminiszter ösztönzésére egy nacionalista ellenforradalmi fordulatot támogatott, másnap délelőtt viszont megjelent az MSZDP választmányi ülésén, s felszólalásával elérte, hogy a szociáldemokraták nem váltak ki a kormányból.

* Akotmányjogász, politológus (Budapest).

E kontextusban kell vizsgálnunk Lukács György sokat tárgyalt ideológiai-politikai fordulátát is, azt, hogy *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című cikk szerzőjéből miként vált a KMP egyik vezetőjévé, majd a Tanácsköztársaság népbiztosává, ezt követően a XX. századi marxista filozófia egyik kiemelkedő képviselőjévé. Évtizedek múlva Lukács is úgy nyilatkozott erről, mint élete legnagyobb változásáról. A szöveg elmélyült elemzéséből ugyanakkor kitűnik, hogy szerzője már korábban átesett egy döntő jelentőségű fordulaton, hiszen romantikus antikapitalistából, legalábbis eszmeileg, a szociáldemokráciához közelített. Lényegében tehát nem egy új társadalmi forma létrejöttének szükségességét vitatta, hanem azt elemezte, hogy erkölcsi döntésként demokratikus úton, vagy erőszakot is alkalmazva helyesezért küzdeni. Ezzel összefüggésben vetette fel, hogy számos elkötelezett szocialista miért utasítja el a bolsevizmust, továbbra is kiállva a demokrácia mellett. Megközelítésében tehát a morális probléma lényege az, hogy a demokrácia csak a szocializmus taktikájához tartozik-e, vagy pedig annak integráns részét képezi. E dilemmát ekkor még úgy oldotta meg, hogy az egész szociáldemokrácia megvalósítása mellett foglalt állást, nagyobb önfeláldozást feltételezve azoknál, akik a szocializmus megvalósításának ezt az útját választják. Cikke utolsó mondatában azt hangsúlyozta, hogy ez lényegében nem megoldhatatlan kérdés, mint a bolsevizmus erkölcsi problémája.

Lukács György felvetését messze nem tekinthetjük egyedi jelenségnek. A jakobinus diktatúra vezetője Maximilien de Robespierre az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1791. május 30-i ülésén még a halálbüntetés eltörlését követelte. Marx nem egyszer mondta Engelsnek, az arisztokraták kisajátításáról, hogy legjobb lenne az egész „rablóbandát” kifizetni, vagyis a kártalanítással történő társadalmasítás mellett foglalt állást, s emellett mindketten vizsgálták a szocialista társadalomba való átmenet békés, parlamentáris útjának lehetőségét. Rosa Luxemburg, Bernstein revizionista nézeteit bírálva hangsúlyozta, hogy a forradalomnak nem kell feltétlenül véres leszámolással társulnia, bízva abban, hogy a polgári átalakulás erőszakos eseményeit elkerülhetik. Ebből az alapállásból kritizálta 1918 augusztusában keletkezett írásában az orosz forradalmat, leírva azt a sokszor idézett mondatát is, amely szerint a szabadság a másként gondolkodók szabadsága. November 9-e után azonban megváltoztatta álláspontját, s nemzetgyűlés helyett szovjet mintára tanácskormányt követelt, annak megteremtését nevezte igazi demokráciának.

Az 1917–1923 közötti időszak tapasztalatai alapján a demokrácia iránt egyébként mélyen elkötelezett Antonio Gramsci elválasztotta egymástól a politikai és az erkölcsi ítéletet, nem függetlenül attól, hogy az erkölcsöt nem statikus, hanem változó jelenségként értelmezte. E kontextusban a konfliktust akkor nevezte „erkölcstelennek”, ha az eltávolít a céltól, vagy nem teremti meg a célhoz közelítő feltételeket. Felfogása tulajdonképpen azon a feltételezésen alapult, hogy a szabályozott társadalom, vagyis a szocializmus kezdeti szakaszában szükség-szerűen önkényuralmi, az „állam” és a „polgári társadalom” azonosul, s a kényszerítő beavatkozások csak fokozatosan csökkenhetnek.

Lukács fordulatát, csakúgy, mint Luxemburgét, feltehetően az 1918–1919-es sodró erejű változások befolyásolták. A gyakorlatban végrehajtott, majd a *Taktika és etika* című írásban elméletileg is kifejtett fordulat azonban nem jelentette azt, hogy valóban feloldotta dilemmáját. Ezt bizonyítják a *Blum-tézisek*, a pártfegyelemtől való ódzkodása, 1956-os szerepvállalásai, s végezetül *A demokratizálódás jelene és jövője* című 1968-ban keletkezett írása. Életében tehát nem találhatta meg a megoldást, a tertium datur sem a ma, legfeljebb a jövő ígérete lehetett. Nyomasztó gondjait egy marxista etika megalkotásával is orvosolni kívánta, e műve azonban sohasem született meg.

Kemény György: Lukács György portréja, 1970–1971 (a teljes – pop-art stílusú – secco Kószeg Ferenc lakásában – Ferenciek tere 11. – található)